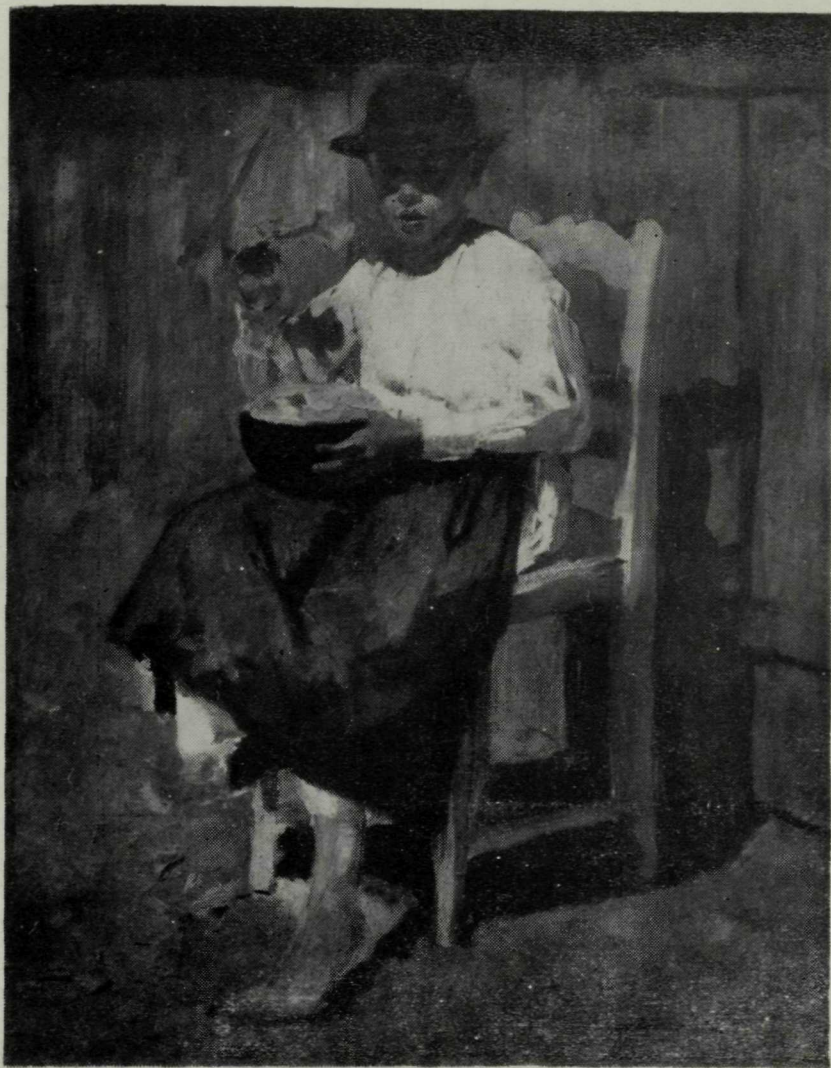

JÁSZKUNSAĞ

XV. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

1969. DECEMBER

JÁSZKUNSAÉG

XV. évfolyam, 4. szám

1969. december

TARTALOM:

<i>Csoma Kálmán:</i> Megnyitó Szolnok városközpont alapköletéleti ünnepe­ségén	145
<i>Bondor József:</i> Szolnok városközpont alapköletéletének jelentősé­géről	147
Alapköletéleti okmány	150
Dolgozók Lapja 1944. dec. 13.-i szá­mának címlapja	151
<i>Egri Mária:</i> Radnóti Miklós: Razgled­nicák	152
<i>Tar György:</i> Egy katonaköltő nyomá­ban	156
<i>Ágotai László:</i> Móricz Zsigmond Kis­újszállásra érkezése	162
<i>Stanczik Ilona:</i> Régészeti kutatások Jászdózsán	165
<i>Stefándel István:</i> Idegen anyagok élel­miszereinkben	172
<i>Szelesi Zoltán:</i> Bihari Sándor emlé­kezete	179

A címlapon: *Bihari Sándor: Dinnyét evő parasztfiú, 1905. (Eredetije a Magyar Nemzeti Galériában.)*

MEGNYITÓ SZOLNOK VÁROSKÖZPONT ALAPKÖLÉTELEI ÜNNEPSÉGÉN

Szolnok város tervszerű fejlesztése során a termelőjellegű beruházások mellett sok kulturális, egészségügyi, kereskedelmi vagy kommunális létesítményt valósítottunk már meg, amelyek egyenként, vagy lakótelepi együttesként értékes részei, színfoltjai a városnak. Szeretettel és büszkén emlékezünk meg róluk, mutatjuk be azokat, hiszen tiszteletreméltó erőfeszítések, sokszor merész vállalkozások testesülnek meg bennük. Ezek a létesítmények alakítják a város arculatát, emelik az érintett körzet városias képét, funkciójuk ellátásával javítják a lakosság életkörülményeit, olyan többletet nyújtanak, amit általában csak városi ember élvezhet. Az a vállalkozás azonban, amelyhez elég hosszú ideje készülünk és amelynek első nagy lépését a mai rövid ünnepélyes aktussal tesszük meg, minőségében, bonyolultságában, a megoldás szervezési és kivitelezési módozataiban messze eltér az eddigiektől.

Ezúttal nemcsak a Tanács, vagy más egyedi beruházó, hanem nagyszámú beruházó anyagi eszközeinek koordinált felhasználásával, egy generálberuházó és egy kivitelező megvalósításában különféle igazgatási, kulturális, kereskedelmi, szolgáltatói létesítmények együttesét a jelenleg legkorszerűbb városrendezési elvek, a legfejlettebb kivitelezési technológia felhasználásával kívánjuk és kell is megvalósítanunk, olyan területen, amely viszonylag sűrűn beépített és magán viseli a kapitalista városépítéstől örökölt tervszerűtlen beépítés minden kellemetlen következményét.

Ez a terület a város olyan központja lesz, ahol a megvalósuló létesítmények zöme nemcsak a megye székhelyére, de annál lényegesen nagyobb hatókörrel ellátandó funkciók műszaki kereteit biztosítja, a város forgalmi szempontból legexponáltabb körzetében, de úgy, hogy a főforgalmi igények kielégítését még se zavarja.

A tervezési szempontból városközpont néven jelölt építési tömb a Beloiannis utca, Ságvári krt., Ady E. utca, Sallai I. utca által határolt területet foglalja magában. A beépítési terv és a létesítmények generáltervezője az ÉM. Lakóépülettervező Vállalat Hollay-féle irodája, generáltervezője Koltai Endre tervező mérnök, generálkivitelező az ÉM. Szolnok megyei Építőipari Vállalat lesz, amely 1. sz. Főépítésvezetősége Varró Sándor építésvezetése mellett végzi ezt a munkát. A városközpont koordinációját a Tanács Koordinációs Bizottsága végzi a beruházás lebonyolítási feladatait a Megyei Beruházási Vállalat látja el.

Az építkezés során az épületek tucatjait kell az útból eltávolítani, tömeges bontásokra kerül majd sor. A közreműködőket arra kérjük, hogy a kisajátítási eljárásban a jogi és az emberiség elveinek messzemenő figyelembevételével, a romok eltakarításánál a lehető leggyorsabban és a lehető legkisebb szemeteléssel, az építkezésnél a környék lakossága legelőmibb életfeltételének tiszteletben tartásával járjanak el.

A város lakosságától, de különösen a közvetlenül is érintettektől ennek a nagy munkának együttérző, megértő figyelemmel kísérését, türelmét, segítő észrevételének alkalmas helyen történő közreadását kérjük.

A vállalkozás mérete, várható eredménye megérdemli minden városát szerető dolgozó tőle telhető közreműködését, de úgy véljük, rászolgál arra is, hogy megalkotóinak jelképesen adózzunk olyan tartós dokumentummal, amelyből talán századok múltán utódaink is megítélhetik, jól határoztunk-e, és amit elterveztünk, hogyan hajtottuk végre. Kis ünnepségünk ennek az aktusnak ad keretet.

Tisztelettel felkérem Bondor József miniszter elvtársat, szíveskedjék alapkövetelési beszédét megtartani és a városközpont alapokmányait elhelyezni.

Csoma Kálmán

Szolnok városközpont alapkövetételének jelentőségéről*

Az ország gazdasági struktúrájában végbemenő változás igen nagy hatással van településeink fejlesztésére. Az az urbanizációs ütem, amely a múlt században elkezdődött Magyarországon, most lényegesen meggyorsult és ehhez hozzájárul elsősorban az, hogy az ország foglalkoztatottságában alapvető fordulat állott be. Az 1950-es évek elején még az ország lakosságának több mint 60%-a dolgozott a mezőgazdaságban. Ez ma 33%-ra és várhatóan a század végén 18-20%-ra fog csökkenni. Ez a változás azt jelenti, hogy egy nagyméretű áramlás történt a városok felé és az elmúlt években városaink igen alaposan megduzzadtak, különösen Budapest növekedése volt számottevő.

A főváros lakosságát tovább növelni a jelenlegi ütemben nem lehet. Magyarország lakosságának 20%-a lakik a fővárosban és ez azt jelenti gyakorlatilag, hogy naponta Budapesten, a bejáró dolgozókkal együtt több mint 2 250 000 ember ellátásáról kell gondoskodni. Ezért roppant gyorsan neki kell látni annak, hogy az országban levő városok jellegét alapvetően megváltoztassuk, valóban ezeket a településeket várossá fejlesszük és mindazokat a nehéz problémákat, amelyek ezzel járnak, megoldjuk.

A várostervezők számára rendkívül nagy felelősséget és gondot jelent az, hogy Magyarország városai, Budapesttől eltekintve, eléggé korszerűtlenek voltak és már keletkezésük és fejlődésük idején sem tudták kielégíteni a velük szemben támasztott igényeket. Jelenleg a város építőinek meg kell küzdenie a múlt század terheivel, örökségével, és azzal a nagy felelősséggel, hogy mind azok az épületek, építmények, amelyet most építünk, abban a jövő század emberei is fognak lakni, az atomkorszak emberének az igényét kell kielégíteni.

Az örökség abban rejlik, hogy a múlt század végén épített építmények most kerülnek abba a stádiumba, hogy nagy tömegben kell lebontani ezeket. Abban rejlik, hogy a városok közművesítése rendkívülien elmaradott, és ma nem csak az új városrészek közművesítését kell megoldanunk, hanem a régi városok korszerűsítését is, mert ezt az állapotot hosszú ideig fenntartani nem tudjuk. Ezekkel a gondokkal küzdve ma az ország különböző városaiban hasonló aktusokra kerül sor és egy soha nem látott méretű nagy városrendezési munka indult meg.

A mi tervezőink nagyon jól tudják, hogy a lakóház építésével nem egyszerűen csak a lakásgondokat oldják meg, hanem egyúttal formálják városaink arculatát is. Meg kell mondani, hogy Szolnok város vezetői felismerték már jó néhány éve ennek a jelentőségét és eltérően a többi városétól, megkezdték ezt a munkát.

Ma újból egy ilyen aktusnak a szemtanúi vagyunk, mikor megkezdjük Szolnok város központjának az építését, lerakjuk az első alapot, elhelyezzük azokat az okmányokat, amelyek a mű mellett majd birdetni fogják ennek a korszaknak, az em-

* 1969. július 28-án, az alapkövetétel alkalmából elhangzott ünnepi beszéd szövege.

bereinek elképzeléseit, gondolatait akkor, mikor Szolnok város új központját igyekeznek megformálni. Igaz, hogy nem ez a lényeg, hogy mi lesz ezekben az okmányokban lefektetve, hanem itt a tervezőnek és kivitelezőnek olyat kell alkotnia, amely a jövő században is hirdetni fogja a ma építőinek nagyszerű munkáját, olyat, amiért nem kell a jövő nemzedék előtt szégyenkezni.

Szolnok város 100 évvel ezelőtt még csak 15 000 lakosú város volt, ma mintegy 65 ezer lakost számlál. Ez a nagyarányú fejlődés nem fokozatosan következett be, hanem zömében a felszabadulás után. Az 1949. évi népszámlálás szerint a városban még csak 34 ezren laktak, tehát 80 év kellett ahhoz, hogy megduplázódjon a város lakossága. A lakosság számának következő megkétszereződése azonban az elmúlt 20 év alatt következett be, ezen belül a legutolsó 8 év jelentette a legnagyobb fejlődést, mert ebben az időben megközelítően 20 ezer fővel növekedett a város és ez a növekedés a korunkra jellemző urbanizációs folyamat természetes következménye. Ez a gyorsütemű fejlődés arányaiban ötszöröse a főváros hasonló időszakú fejlődésének.

Régebben a város fejlődésének alapját a tiszai átkelőhely és a vasúti csomópont jelentette. Igaz, hogy Szolnok ma is az ország fontos közlekedési csomópontja, azonban ma már ezen túlmenően jelentős ipari központja is. Régebbi üzemei jelentősen fejlődtek és új profillal, a vegyiparral gazdagodott a város. Ennek reprezentáns üzeme a Tiszamenti Vegyiművek.

Az ipari fejlődésre jellemző, hogy az utóbbi évben, évente mintegy 2-2,5⁰/₀-kal nőtt az állami iparban foglalkoztatottak száma. A város építőiparában is döntő szerepet kapott az előregyártás és általában a korszerű építési technológia. Felépült az Épütelemgyár és a Poligonüzem, az előregyártott üzemek és a Szolnok megyei Építőipari Vállalat munkájával jelentős új lakásépítkezés indult meg. Ilyen új építési területek, mint ismeretes, a Zagyván túli Vosztok úti lakótelep, a Bajcsy-Zs. út környéke, a vasútállomás melletti terület, s a város belső térsége is. Az említett utolsó 8 év alatt mintegy 18 ezer ember számára épült lakás Szolnokon.

A városfejlesztés keretében korszerűsítik az egész város úthálózatát, és kiépülnek a nagy befogadói képességű közművezetékek. A IV. ötéves tervben a városban nagyobb mértékben épülnek lakások, köztük 10 emeletes panelos lakóházak is.

Hazánkban az elmúlt években általában a városok szélén építették az új lakótelepeket és a város belső része ugyanakkor elavult. Szolnok ebben kivétel, hisz a legkorábbi lakásépítések a város központjában indultak meg és csak párhuzamosan épültek külső területen lakótelepek.

A nagyobb tájegységek központi szerepkörét betöltő városok központjára egyre nagyobb feladat hárul. Ezek a központok fogadják maguk a város politikai, gazdasági és kulturális csúcs-intézményeit, de emellett a környékük, a vonzásterületük ellátását szolgáló igazgatási, kereskedelmi intézményeket is. Ezek az intézmények nemcsak területileg képeznek egységet a városközpontban, hanem funkciójuk betöltése során egymással is szoros kapcsolatban állnak, hogy irányító szerepüket maradéktalanul betölthessék. Ezek a központok tehát nemcsak a várost szolgálják, hanem azokat a kapcsolatokat is megteremtik szolgáltatásaik és igazgatási funkciójuk által, melyen keresztül végül eredményben egy ország egybefűződik, szerveződik.

A városközpontok általában nem rendelkeznek még mindazokkal az intézményekkel, amikre saját maguknak és vonzáskörzetüknek szüksége van, olyan korban alakultak meg, amikor még ilyen igény nem jelentkezett. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a régi városaink központjainak épületállománya korszerűtlen, nagyrészt elavult, a megnövekedett kommunális ellátási többletigényt nem képesek befogadni, s a szűk utcahálózat elégtelen a forgalmi igények kielégítésére. Ezért és Szolnok esetében is így van, a városközpontok csak úgy rekonstruálhatók, ha az ott található épületek

zömét le kell bontani, helyettük újat kell építeni és újjá kell alakítani a forgalmi úthálózatokat is.

A korszerű városközpontban helyet kell adni az igazgatási és kereskedelmi intézmények épületein kívül lakóházaknak is, hiszen a városi élet leggazdagabban itt bontakozik ki, s így érhető el, hogy a központok az esti órákban ne legyenek kihaltak.

A városaink belső területeinek jelentős értéke és a beépítést képező régi, avult lakóházak állaga egyáltalán nincsenek összhangban. Ezért a rekonstrukció igények közgazdasági követelményként is jelentkeznek.

A korszerű szemléletű városrekonstrukciós folyamat Salgótarjában és Szolnokon indult meg. A két városban az ésszerűség is sürgeti a robbanásszerű változást. Mindkét városnak korlátozott terjeszkedési lehetőségei vannak. A salgótarjáni hegyek és a völgybe épült gyárak – amelyek együttesen jelentettek munkahelyet, amikor a város élt – gátjai a terjeszkedésnek. Szolnokon is részben hasonló a helyzet. A délről határoló nagy iparterületen kívül a várost igen jelentős közlekedési, szállítási vonalak határolják. A tulajdonképpen Szolnok ezeken a határokon belül helyezkedik el. Ezek, a területileg igen sok megkötést adó és a várost vízszintes irányú terjeszkedésében gátló adottságok a további fejlődés meghatározói. Ezt az adott városi területet, amelyet a várost életető munkahelyek vesznek körül, korszerű városépítési módszerekkel, magas beépítéssel igen nagy mértékben ki lehet és ki kell használni anélkül, hogy növelni kellene a jelenlegi beépített területeket. A most induló rekonstrukció a korszerű esztétikus épületeivel a városközpont új intézmény rendszerével már a közeljövőben igazolni fogja, hogy jó módszert követtünk és Szolnok példaként fog szolgálni más városaink korszerűsítéséhez.

A városközpont átépítéséhez alapul szolgáló részletes rendezési terv igen színvonalas alkotás. Szerencsésen ötvözi magába azokat a funkciókat, amelyek a régi központ kiegészítésül szolgálnak. Helyes alap gondolata a tervnek, hogy a városközpontot a vasútállomás felé bővítik, megmarad ugyanazon főútvonal mellett, amelyre a régi városközpont van felfűzve, s ezzel az új tartalom építészeti kifejezésével képez egységet.

Nagy dolog egy város életében modern városközpont megépítése. Nem kis gondot, nem kevés áldozatot jelent, ugyanakkor viszont az elkövetkezendő évszázadra meghatározza a város karakterét. Méltó keretet nyújt a szocialista város funkcióinak, a szebb, boldogabb élet megteremtéséhez.

A most induló rekonstrukció nagy feladatot ró a párt és tanácsi szervekre, igen komoly társadalmi összefogást kíván, melyhez a város egész lakosságának támogatására van szükség.

Most az alapkö ünnepélyes letétele alkalmából az Építési és Városfejlesztési Minisztérium és a magam nevében megígérem, hogy támogatni fogjuk a város párt és tanácsi vezetőit nehéz munkájukban és minden tőlünk telhető segítséget megadunk, hogy ez a jelentős vállalkozás sikeres legyen, s ezáltal Szolnok új, modern városközpontot kapjon, országunk pedig tovább gazdagodjon egy szebb, korszerűbb várossal, az újjáépülő Szolnokkal. Ehhez kívánok én Szolnok város minden lakójának jó munkát. Legyenek büszkéek majd erre a városközpontra és fogadják úgy a szívükbe, mint ahogy most szeretik szűkebb pátriájukat: Szolnokot.

Bondor József

ALAPKÖ-LETÉTELI OKMÁNY

Mi, Szolnok város Tanácsának és Szolnok városrendezési munkálataiban közreműködő országos és megyei szervezetek képviselői a Magyar Tanácsköztársaság 50-ik évfordulója és városunk felszabadulása 25-ik évfordulójának évében – örök időkre szóló emlékezésül – helyezzük el Szolnok város dolgozói nevében az új városközpont alapkövét.

Szolnok város gazdag történelmi múltját értékes régészeti, okleveles anyagok bizonyítják. A bonfoglalás korában települt ide a Szolnok nemzetség, amelyről nevét is vette. I. István korában várispánság és megyeszékhely, amelynek védelmére vár is épül.

Fontos közlekedéscsoporthelyi jelentősége nemcsak településfejlesztő hatású volt, hanem a hadak útjává is tette. Hiteles feljegyzések szerint tizennégyezer pusztult el csaknem teljesen, de mindannyiszor újraéledt. Másfélszáz éven át a törökök birtokolták. A XVIII. században városias manggal rendelkező település; sószállítása, fásfeldolgozása országos jelentőségű. A múlt században a gőzbajozás megindítása és a vasút idevezetése közlekedési, kereskedelmi jelentőségét növelte. Iparforgalmi jellegét meghatározta az is, hogy kicsiny batára nem volt képes a gyorsan szaporodó lakosságot eltartani.

A város lakói mindig kivették részüket a nép, a nemzet nagy ügyeinek megoldásából. Az 1848/1849-es polgári forradalom és szabadságharc idején bősies csata színhelye Szolnok. 1919-ben hetvenbét napon át áldozatos harcokat vívott itt a Vöröshadsereg az első magyar proletárdiktatúra védelmében. Az ipari munkásság képviselői a harcok közepette is fontos várospolitikai reformokat valósítottak meg.

A II. világháború szörnyű pusztításait eltüntető újjáépítést korszerű városrendezési törekvésekkel kapcsolták össze, s Szolnok megindult a nagyvárossá fejlődés útján. A szocialista iparosítás nagy eredményeket hozott. Az alföldi olajkutatás és a vegyipar központja lett, s a korszerű városrendezés és a város népének alkotó ereje most alakítja igazán városossá.

A nagyütemben fejlődő Szolnok – az elavult városközpont helyén, – most új városközpontot épít, amely a szocialista városépítészet követelményei szerint az embert, a békés alkotómunkát, a kommunista társadalom felépítését szolgálja.

Szolnok, 1969. július 28.

BONDOR JÓZSEF

építésügyi és városfejlesztési
miniszter

CSÁKI ISTVÁN

az MSZMP Központi Bizottság
tagja,
az MSZMP Szolnok megyei
Bizottság első titkára

FODOR MIHÁLY

a Szolnok megyei Tanács V. B.
elnöke

SIPOS KÁROLY

az MSZMP Városi Bizottság
első titkára

CSOMA KÁLMÁN

a Szolnok Városi Tanács V. B.
elnöke

ÁRVAI ISTVÁN

Szakszervezetek Szolnok megyei
Tanácsa vezető titkára

DR. FEKETE EDE

Lakó- és Kommunális Épületeket
Tervező Vállalat
m. igazgatója

RÉDLER KÁROLY

ÉVM Szolnok megyei Építőipari
Vállalat igazgatója

RÁCZ GYULA

a Hazafias Népfront Városi Biz.
elnöke

Radnóti Miklós: RAZGLEDNICÁK

Az *Erőltetett menet* és a *Razglednicák* Radnóti utolsó jelzései a pokolból, amelyet tiszta tudattal kellett végigjárnia. Konok tények bizonyítják a torokszorító valóságot:

„mert ami volt, annak más távlatot ad a halál már.” Ezért nehéz az utolsó verseket pusztá rációval szétbontani. A kiindulási pont magától kínálkozik, hiszen a négy razglednica komor háttérül Radnóti utolsó útjának történelmi igazsága szolgál.

Radnóti utolsó, Magyarországon írt versének dátuma 1944. május 19. (Töredék). Röviddel ezután katonai munkaszolgálatra hívják be. A májusban Vácra és júniusban Jászberényből bevonuló 6000 embert a jugoszláviai Borba indították. Itt egy részük a rézbányába került, mások a német Todt-szolgálat felügyelete alatt hadiutakat építettek Bor és Belgrád között.

A központ Borban a „Berlin” láger volt, innen körülbelül 200 kilométer körzetben az útépítés vonala mentén helyezkedtek el a kisebb lágerek (Voralberg, Bregenz, Heidenau, Laznica, Röhm). Számszerint a harmadikba, a Lager Heidenauba került Radnóti. (És nem „Lager Heideman”, ahogy azt a Szépirodalmi Kiadó 1956-os R. M. összes versei és műfordításai – kötetében elírja. 262–269 l.)

Itt kerülnek a mondhatatlan értékű kis noteszbe a *Hetedik ecloga*, a *Levél a hitveshez*, a *Gyökér*, az *Á la recherche* és a *Nyolcadik ecloga*. A Heidenau-i szenvedések között még viszonylagos békeség van. Iszonytató a halál örökös közelsége, a jövő bizonytalansága, az ember végső ellátiasodásának állandó tanúsága, mégis a belső rend, szerelme ereje és a poeta doctus belső egyensúlya élni kényszeríti. Ebből a két érzés-forrásból táplálja magát, ebből merít a nyomasztó pillanatokban:

„... mert annyit érek én, amennyit ér a szó,
versemben s mert ez addig izgat engem,
míg csont marad belőlem, s néhány hajcsomó.”

(*Tétova óda*)

Ez a kétágú vasgerinc tartja egyenesen, amikor már alig bírja „az erőltetett menetet”. Az első razglednicában még éles ez az egység:

„Te állandó vagy bennem e mozgó zürzavarban,
tudatom mélyén fényesz örökre mozdulatlan...”

Egy rövid hónap elteltével azonban már mindebből semmi nincs. Az utolsó razglednica megfosztva a hexametrikus nyugalomtól, a „kiálts rám! s fölkelek!” – reményétől, kijelentő mondatok epikus konkrétságával közli a biztos halált.

1944. augusztus 23-án, mikor a románok átálltak a Szovjetunió oldalára, megkezdődött a visszavonulás. Marányi alezredes, a bori haláltábor főparancsnoka már

júliusban megkapta a Lakatos-kormány parancsát, hogy oszlassa fel a bori munkatábort. (Ezt a felszabadulás után találták meg egyéb iratok között.) Ennek ellenére csak szeptemberben, az erősödő jugoszláv partizán mozgalmak hatására szánta el magát a munkaszolgálatosok elindítására. Két lépcsőben kerültek volna elszállításra. Az első lépcsőbe osztották be azokat a zsidó származásúakat, akik kereszténynek születtek, vagy keresztény feleségük volt és ezen kívül önként jelentkeztek, valamint a 43-ban bevonultakat. Radnóti önként jelentkezett.

1944. augusztus 30. az első razglednica dátuma. Ekkor már megindult a légerek összehívása a központba.

(1)

„Bulgáriából vastag, vad ágyúzó gurul,
a hegyerincre dobban, majd tétováz s lehull;
torlódik ember, állat, szekér és gondolat,
az út nyérítve hőköl, sörényes ég szalad.
Te állandó vagy bennem e mozgó zürzavarban,
tudatom mélyén fénylesz örökre mozdulatlan
s némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál,
vagy korhadt fának odván temetkező bogár.

1944. augusztus 30., a hegyek közt.”

A második négy sor egyes szám első személyű közvetlenséggel vall arról az érzésről, amely tisztán áll szemben mindazzal a zürzavarral, amelyet elviselni kénytelen. **Az ellentétes szerkesztés gyönyörű példájával szemlélteti a belsejében élő szerelem örök állandóságát, és a külső világ felfordult egészét.** Az első és a második négy sor ellentétét aláhúzzák az ellentétes tartalmú fogalmak. Míg az első rész igéi a mozgást, a változást illusztrálják: gurul, dobban, lehull, torlódik, hőköl, szalad... – addig a következő sorok jelzőiben, határozóiban, sőt igéiben fénylik a nyugalom ellenpontja: állandó, örökre, mozdulatlan, némán, temetkező, fénylesz, csodál...

A nyolcsoros vers jambikus lejtése bizonyos eufém távolságban tartja a nyomasztó visszavonulás képét. Ezt még hangsúlyozzák az első két sor színesztéziás metaforái. A harmadik sor „torlódik” igéjének átvitele a konkrét tárgyi valóságról az elvont „gondolat”-ra szintén finomítja a látványt. Tompítja a háború közvetlen élményét a negyedik sorban elrejtett határozói, igéi és jelzői metafora.

„az út nyérítve hőköl, sörényes ég szalad.”

Ezt még csak erősíti az ötödik sor bevezető ellentétpárja:

„Te állandó vagy bennem e mozgó zürzavarban.”

Nemes István R. M. képi eszközeiről írott dolgozatában felhívja a figyelmet az angyal hasonlatra, amelyet elvontságával Radnóti kevésnek érez a tartalom döbbenő voltához képest, és az utolsó sorban kiegészíti ezt az ember tehetetlen kicsiségéhez hasonló, temetkező bogár konkrét képével. Ezt a megjegyzést kiegészíteném annyival, hogy az angyal számomra nemcsak a jó, a humánus megtestesítője, aki csak ámulni tud mindazon, amit itt lát, hanem transzcendens lényével ő is a végtelen ellentét vonalát segíti, amit még fokoz a „csodál” ige folyamatosságának nyugalma. Felhívnam a figyelmet még a „temetkező” melléknévi igenév erős hangulati hatására is.

Az első razglednica alliterációi, a hangutánzó szók halmaza, a tremulánsok, az explozívák fokozzák az első négy sor háborúképének érzékletességét. A hosszú kijelesztő mondatok egyenletes áramát csak egy választó mondat bontja meg.

A munkaszolgálatosok szeptember elején egymás után érkeztek meg Borba, a környező hegyekből. 1944. szeptember 15-ről datált az erőltetett menet.

Szeptember végén útnak indították a végzetes első lépcsőt. Talán 3600 embert, élelem nélkül és egyre kisebb létszámban érkeztek. Belgrád, Zimony, Cservenka.

1944. október 6., Cservenka. A 2. razglednica dátuma.

(2)

„Kilenc kilométerre innen égnek
a kazlak és a házak,
s a rétek szélein megülve némán
riadt pórok pipáznak.
Itt még vizet fodroz a tóra lépő
apró pásztorleány
s felhőt iszik a vízre ráhajolva
a fodros birkanyáj.

Cservenka, 1944. október 6.”

A bevezető alliteráció a számok kérlelhetetlen pontosságát erősíti. Ettől kezdve elhagyja az ókori versformák lüktetését, versei egyre inkább a vég közeledésének dermesztő légkörét árasztják. Az első két sor mértani precizitását fokozza az enjambement, amivel leválasztja az ígéről az alanyt, a két konkrét főnevet, amelyben a paraszti élet lényege rejlik. A búza az élet és a ház. Ehhez kapcsolódik egy kapcsolatos mellérendelő mondat, amely az emberi tehetetlenségnek, kiszolgáltatottságnak egyik legsodálatosabb példája.

„s a rétek szélein megülve némán
riadt pórok pipáznak.”

Az első sorban egy nagyon finoman rejtett metaforát érzek. A „fák szélén megülve” a madarakra, sőt profán példával élve a tanyákon nevelt tyúkokra jellemző. Ebben a tehetetlen megülésben, a kiszolgáltatottság azonosságában érzem a kép rejtését. A gondolatot a „riadt pórok pipáznak” alliterációja zárja. A következő két sor kedvessége ellentétezi az „itt”-et, a „kilenc kilométerre innen”-től. A hangulatfestő „fodroz” ige a „lépő” és „apró” jelzők enjambement-nal elválasztott hangrendi ellentéte, az „apró”-nak, a kis szinonimájának alkalmazása, az ismétlődő „r”-ek játékosága ezt a békés, könnyű hangulatot szolgálják. Szintén ezt segíti a „tóra lépő” helyviszony eltolódás stilisztikai szerepe. Az utolsó két sor szóképében tovább ring ez a hangulat. A „fodros” jelzőben gondolati enjambement-t látok, a felhő és a birkanyáj fodrosága azonos. Nyugalom van égen és vizen egyaránt, amit szépen érzékeltetnek a „j”, „l”, „ny” palatálisok. Cservenka után következett Baja, Halas, majd Mohács. Itt íródott a Razglednicák 3. darabja.

(3)

„Az ökrök száján véres nyál csorog,
az emberek mind véreset vizelnek,
a szárad bűzös, vad csomókban áll.
Fölöttünk fú a förtelmes halál.

Mohács, 1944. október 24.”

Kijelentő mondatok puritán szörnyűsége. Az embert és állatot azonos vegetatív megnyilvánulásai tesznek egyenlővé. Már nem szóképben bújik meg az állat, mint az

első darabban, és nem a ló az, amelyet hasonlít, hanem egy sokkal drasztikusabb állat, az ökör. Ebben a négy sorban Radnóti jelzői, igéi, főnevei közönséges naturalizmusukkal döbbsenek. A negatív festőség mélyéről választja szavait, az első két razglednica pozitív szóválasztásával szemben. Majd az utolsónál ez kiegyenlítődik egészen a o stíléig. A vér kétszeri alkalmazása, a „vizelnek” ige drasztikuma, azt bizonyítja, hogy már nem volt többé mentsége az élet számára. Ha a jelzők, főnevek, igék hangutánzó és hangulatfestőségét szemléltetni akarnám, külön kellene elemezni a vers minden szavát. Amint az előző darab nyugalmát segítették a palatálisok, itt keserves funkcióváltozással a kínban csorgó nyál, a vizelet keveredését érzékeltetik.

Az utolsó sor „fú” igéje a középkori katedrálisok vízköpő szörnyfejeit idézi, amit a „förtelmes” jelző iszonyata zár le.

Mohácsról már csak 800 ember jutott el Szentkirályszabadjára. Radnóti még ekkor köztük volt. Az utolsó razglednica 1944. október 31-én kelt.

(4)

„Mellézuhanam, átfordult a teste
s feszes volt már, mint húr, ha pattan.
Tarkólövés. – Így végzed hát te is, –
súgtam magamnak, – csak feküdj nyugodtan.
Halált virágzik most a türelem. –
Der springt noch auf, – hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt fülelem.

Szentkirályszabadja, 1944. október 31.”

A hónap utolsó napján, a legutolsó üzenet, amit még képes volt leírni. Talán ez az egyetlen halovány kis remény, hogy akart még élni, hogy egyáltalán tollat tudott kezébe fogni. Baróti Dezső által közölt faksimilékben található a 4. razglednica, amely az egyetlen, amely eltér Radnóti szabályos apró betűinek sorától. A betűk megnőnek, zaklatottá válnak, mintha a halál közékük fútt volna.

Kövesdi István Heidenautól idáig kísérte Radnótit. Közvetlen baráti körébe tartozott, s a köze a szerencsés néhány közé számítható, akik túlélték ezt a borzalmat. Az utolsó vers keletkezési körülményeit az ő elbeszéléséből tudjuk.

Közvetlen élmény váltotta ki a verset. Volt közöttük egy fiatal, 19–20 éves fiú. Ennek a gyerekek az volt a féltve őrzött hegedűje, ami Radnótinak a notesz. Akkor már mindenért tizedelték őket, csupán szórakozásból is. Szentkirályszabadja főterén két „feküdj – hasalj” között ezt a fiút a hátára kötözött hegedű miatt lőtték tarkón. Ez a pillanat a 4. razglednica expozíciója. A pattanó húr képében a hegedű attribútuma rezeg. A szavak festőietlen közömbössége a vég pillanatát mutatja. Megdermedt az élet, a szerelem, a hit. Vége. A türelem „halált virágzó” képében a szépség a paszszív várokozás eredménye, halálgyümölcsöt terem. A német szöveg gyűlölt mássalhangzó, az őrá irányított gépfegyver roportását hozzák közelebb, valamint az utolsó sor ropogó „t” betűi is. A „Tarkólövés” mondat értékű puritánsága, a közbeszúrt gondolatjeles mellékmondatok kényszernyugalma szinte sütik a halál pillanatát. Ha létezik az utolsó pillanatban megfogalmazódó gondolat, halál-nyugalom, akkor ez a vers azt a pillanatot érezteti. Nincs feloldás, nincs menekülés. Ez a legutolsó állomás.

Néhány kilométerrel odébb, Abdánál, 22 társával együtt föbelőtték Radnótit.

Egri Mária

EGY KATONAKÖLTŐ NYOMÁBAN

„Kevesen tudják, hogy van egy költőnk, aki 22 évesen, 1919. augusztus 7-én fejezte be tragikusan szép életét, mint a forradalmi eszmék, a példamutató hazaszeretet hősi halottja.”

Az Élet és Irodalom irodalmi és politikai hetilap 1968. november 30-i számában, Jankovich Ferenc írásában fedeztük fel nevét.

A cikk elolvasása után megérlelődött bennünk az elhatározás, alapszervezetünk névadójául fogjuk választani a fiatalon hősi halált halt költőt.

Felkeressük azokat az idős vörös katonákat, akik ismerték őt, összeszedejük verseit, verstörödékeit, melyek még fellelhetők és erőnkhez mérten megpróbálunk méltó emléket állítani Leél Leónak, a katonaköltőnek.

Leél Leó, 1897–1919. Költő. A Galilei kör tagja. Csak ennyi található a Párt-történeti Intézet visszaemlékezési csoportjának kartonján.

Emléke csak néhány megmaradt bajtársa szívében él még tovább. Legjobb barátja a 6. tengerész század egykori parancsnoka még az emlékezők között van, és őrzí tovább az ismeretlen költő emlékmécsesének gyengén pislákoló lángját.

Otthonában kerestük fel Nagyselyki László elvtársat, aki nagy örömmel tett eleget kérésünknek. Az általa rendelkezésünkre bocsáttott egykorú dokumentumok, valamint emlékező szavai nyomán egyre jobban kirajzolódott előttünk a hősi halált halt vörös katona: Leél Leó, a II. Tengerész Zászlóalj politikai biztosa, be nem teljesült költői életművével együtt.

Magunk előtt láttuk, amint fegyverdörgés közt született kusza feljegyzésekkel, versekkel, a kezében fegyverrel nézett szembe sorsával, amely a halált érlelte számára.

Leél Leó egyik alapító tagja és vezetőségi tagja volt az Ifjúnunkások Országos Szövetségének, a későbbi KIMSZ-nek. A Tanácsköztársaság idején feleségével, a néhány éve elhunyt Pál Elzával együtt tagja volt a VI. kerületi tanácsnak.

Erre a tisztségre politikai és költői hitvallása tette alkalmassá. E hitvallásról méltó képet kaphatunk alábbi verséből:

A ti szavakat köszöntjük először,
ifjú proletárok, szent legények.
Sakálvíjogás, rút káromás között,
mindent túlzengő harci zenének.
És mint jászolbélit a vének,
köszöntünk itt, gyárok gyermeknépe.
S kit szemetekben áhítva imádunk:
új idők új emberének képe.

Ti lesztek az Úr, Igazság és Élet,
torkotokból az új élet dalol.
Gyilkos gyárok, kormos kazánok
és durva mestertenyerek alól.
Ti lesztek nekünk az utat mutatók,
Sötét utunkon világító tűzfények.
Kíntól, koromtól mocskos kis arcok,
nekünk lobogók, megannyi zászlók.

Szent Ifjak, kik bátran rivalljátok:
nem kér, nem eped, nem cseng, nem vár;
veszi, mit már úgys véren váltott,
véren vett s kínnal – oly ideje már,
Úr akar lenni magáén végre,
s Úr lesz, – mert akar – a proletár.

A vers az „Ifjú proletár” című lap első, 1919. január 31-i számában jelent meg és méltán tarthatjuk a lap címadó versének is. Ez a vers az egyetlen, amely életében nyomtatásban megjelent.

„Az igazat kell mondani, hisz a hazugságot nem lehet bizonyítani.” – szokta mondani.

A nép nyelvén beszélt, az egyszerű emberek szerették és hittek is benne.

„Hosszú gyerekek, kis Petőfi” – jellemezték bajtársai.

Az 1919. február 20-i Conti utcai véres összecsapás után elfogató parancsot adtak ki ellene. Előbb a Pannónia utcai rokkant otthonban rejtőzködött, majd egyik barátjánál, a későbbi fegyvertársánál – végül Vántus Károly egykori nagyváradi kormánybiztosnál talált menedéket.

A Március 21. ismét Pesten találta. Tagja volt az ötszázas tanácsnak és fáradhatatlanul tevékenykedett. Azután egy kicsit elcsendesedett. A nép csodaváró hangulata itt-ott már csalódássá, elkeseredéssé vált. Magas állásokba hívták, de elutasított mindent. Levelében így írt erről feleségének:

„Kedves Elzám!

...annyi könyöklést látok magam körül, hogy elundorít. Engem is hívtak ide-oda, magas állásokba, kényelmes karosszékekbe. Én nem ülök le sehova, csak olyasmit vállalok, ami nehéz és nem csak fontos, de veszélyes is. Tudod Elzám, most már sokan megfélemedeznek arról, hogy nem győzhet olyan eszme, amiért csak élni érdemes. Én is beülhettem volna kényelmes karosszékekbe, de nem tartom becsületes embernek azt, aki ilyenkor nem a kemény és veszélyes feladatokat vállalja, hanem a párnázott fotelek kényelmét és az íróasztalok biztonságát. Apámtól tanultam, hogy mindenkinek az a hazája, ahol minden vadrózsabokrot ismer. Én most látom ezeket a vadrózsabokrokat zöldelni, bimbózni, nemsokára virágozni is talán, de azt is tudom, hogy a vadrózsa nem csak illatos virágokat, hanem töviseket is terem...”

1919. április 29. A Józsefvárosi pályaudvar tele frontra induló vörös katonákkal. Szikrazápor, fojtogató szénfüst, vonatok dübörgése, asszonyok zokogása, gyermekek sírása. Leó egy löszeres ládán ül és ír, mellette öreg, rokkant katonabarátja, Dezső. A kürtzó és a hosszú mozdonyfütty indulást jelez a szerelvénynek, mely a Vágó hadtestet szállítja le Ceglédre. Leó leáll, egy papírlapot ad át Dezsőnek: „Tedd el emlékebe, Deske.” Megölelik egymást, elbúcsúznak.

Dezső még sokáig ott áll a sínek mellett és mankójával integet az egyre távolodó, majd a messzeségbe tűnő vonatnak. Előveszi a papírlapot és olvasni kezdi:

„Szikrázva dohogó mozdonyok vörös tüze,
falja fel rejtelmét ostoba éjnek.
Lássuk tisztán a dolgok körvonalát,
ne nézzük gyilkosnak az ártatlan bokrot.
De ne higgyük bokornak azt se,
ki talán épp ellenünk törne
harsogó dallal törd meg a hajnal
szürke borzongását, gyáva vacogását.
Hogy lássuk ki az, ki velünk dacol,
s ha menni kell, velünk menetel.
Vagyunk sokan, kik tudjuk miért s hova,
mind félre hát, ki csak a port veri fel.
És forrjon torkára annak a hangja,
ki csak mímelve dalt, hamisan énekel.
Így lesznek soraink tömörek, zártak.
Ajukon így zeng majd tisztán a dal.
Végső harcra így dübörögnek a bátrak.
Hosszú utunkon így ragyog ránk a diadal.”

A tovadübürgő szerelvények magukkal viszik a győzelem reményét, az akarást, a szebb holnap ígérését. Ez maga az újjászületett igazi Vörös Hadsereg. A nép hadserege.

Cegléd, 1919. május 1. Az ország népe első szabad Május 1-ét ünnepli.

A Vágó-féle első hadtest húszezer katonája dübörgött el díszmenetben a hadtestparancsnok előtt. Köztük a nemzetközi légiók, az első vörös gyalogezred, munkás ezredek és a vörös tengerész ezred. Leó egy domboldalon, szédült mámorban, büszkeségtől eltöltve szemléli a lelkes hadsereget.

A románok Szolnoknál vannak, ahol a fehérek vették át a hatalmat. De ezek a lelkes légiók ha megindulnak, elsöprik maguk előtt a világot.

„Cézár! A légiók, melyek döngve
dobognak holnap keletnek,
Nem fényes vértékben csillogók,
ezüsttel pénzelt barbár zsoldosok.
Látod, csak vásott csalánszövet
borítja testüket. És éhesek!
Lábukon kopott bakancs, s a fejeken
nem villognak taréjos sisakok.
Cézár! Ezek nem a Te légióid!
Nem hódítani mennek világot,
Hispániát vagy Galliát: Csak néhány
kis tanyát, Abonyt és Szolnokot,
Nem sípra, dobra, harsonára lépnek,
fölöttük nem ragyognak császári sasok.
De forró szívük lángja perzsel minden
rosszat, mit a múlt ithagyott.
S ezek az éhes légiók, e rongyosok,
Cézár! – meghódítják a holnapot!”

A 6. tengerész század parancsot kapott:

„...biztosított menetben azonnal elindul Törtel község felé. A község előtt egy szakasszal őrserüen megszállja a Beretvás-tanya és a Jalsovitzky-tanya 102-es pont

vonalat és északi irányban összeköttetést keres a Szolnok felé nyomuló 1-es Vörös Ezred jobbszárnyával. A század többi része megszállja a község keleti szegélyét és további parancsig ebben a vonalban marad.”

A légiók tehát megindultak. Szakadó özönvízben, sártengerben, egy rohanásban érték el az áradt Tisza partjait.

„Annyi tespedt lomha nap, mind másnak derengett.
Mennyi drága szép idő osont el tolvajul, bután.
S a túlsó partról gőgösen, mind más kürtszava zengett.
Míg fanyar füvek között kuporogva lestünk át a Tiszán.
Éjszaka van még, előttünk surranva csobban a szőke folyó.
Szűnyogcsordák szívják a vérünk, halgatni és tűrni kell.
Fáklyák nem lobognak, elrejt még az éj puha leple.
Zászlók sem lengenek, csak színük lángolása a miénk.

De tudónk már feszülten tágul, szívünkben már dobog a dal.
Haldokló éj, sötét kárpitját már nekünk tépi széjjel,
És jó a hajnal, ragyogó szivárvány színekre rózsaujjával.
Holnap! Villogó szuronyok hegyén visszük át a lángot.
Hajnal segíts, hogy átvigyük az új világot!”

Harsogva, zúgva szállt az Internacionálé a messzeségbe. Át a park fái között, a falu házacskái és gőgös kúriái fölött és valahol a szőke folyón enyészett el a gátak mögött. Meghallották odaát is. Válaszul megdördültek a román ágyúk és köpködve szórták lövedékeiket az innenső partra. De a lelkes katonák már nem haragudtak a román tüzerekre, hisz ez az ágyúdörgés most hozzátartozott a dalhoz, a komor, fenyegető üzenethez.

Soha igazabban nem zengett még az Internacionálé.

„Ez a harc lesz a végső.”

Igen, végső lesz ez a harc: Hajnali négykor felröppen a három vörös csillag-rakéta és a harc megkezdődik.

Július vége. A Vörös Hadsereg elárult támadása visszavonulással végződött. Elsősorban a tengerész ezred fedezte délről a Vágó-hadtest visszavonulását az egyetlen szolnoki hídon át. A tengerészek a mezőtúri piactéren várták menetkészen a további előnyomulási parancsot.

A várt parancs azonban visszavonulást rendelt. Vissza a Tisza mögé!

Leél Leó ekkor felállt egy lőszeres kocsijaként és így fordult a katonákhoz: „Nem tartóztatok senkit! Aki fél, már indulhat, ahova akar. Életért esengő, egyenruhás koldúsokra nincs itt szükség. De aki marad, annak tudnia kell, hogy nehéz feladat vár ránk. Mert előre menni, meghatározott célok felé, zászlókkal, nótaszóval – könnyebb, mint visszavonulni. Amikor már az ellenség ágyúi dörögnek, az ő zászlóik lobognak és kürtjeik harsognak. Amikor az ellenség kényeszeríti ránk az akaratát, miért harcolhat még a katona?”

A többiekért, a katonabecsületért.

Mégegyszer mondom: aki fél, mehet!”

Akkor ott, a mezőtúri piactéren kivált a katonák közül Selyem Gábor, egy öreg kécskei parasztember és így szólt: ?

„Való igaz van a kommiszárnak embörök! Mert tisztességesebb böcsületben elpusztulni, mint böcsstelenségben mögmaradni...”

Senki sem lépett ki a sorokból. Leél Leó levette sapkáját.

„Hetven évvel ezelőtt a diadalmas szolnoki csata után, amikor Damjanich meg szemlélte a honvédsereget, a harmadik vörössipkás zászlóalj előtt levette a sap-

kát és csak ennyit tudott mondani: Fiaim: Győztes csata után nincs szükség vigasztaló szavakra. Nekünk most sokkal inkább szükségünk lenne vigasztalásra, biztatásra. De én nem akarok sem vigasztalni, sem biztatni. Elindulunk és ha tudjuk, teljesítjük feladatunkat. Én csak egyet ígérhetek. Igyekszem méltó lenni hozzátok.”

„Addig csak egy vagyok, míg élek,
egy, mint a többiek.

S ha úgy kell, hogy többé ne legyek,
akkor millió leszek.

Mert milliók szívében élünk így tovább,
én és a többi egy.

Örökké csak a holtak élnek,
örök az emlékezet.”

A tengerészek becsülettel teljesítették feladatukat. Utolsónak jöttek vissza Tiszavárkonynál az innesső partra azok, akik egy héttel előtte elsőnek keltek át. Leél Leó érezte útja végét, látta a hazát fenyegető végső tragikus elbukást:

„A fákyák ellobbantak!
A szavak elhangzottak!
Homokóránkon peregnék a percek.
A szavakat nem követik tettek,
csak kopott szavak, szavak, szavak,
melyek már nem gyűjtanak.
Félek! Kihűlnek a szívek, agyak.
S a zászlók lassan lehajlanak.”

Augusztus elején felesége Ceglédre kereste. Közölte vele, hogy számára is van hely azon a különvonaton, amelyen Bécsbe menekülhetnek mindazok, akiknek az életét veszély fenyegeti. De ő nem tudott és nem akart megválni bajtársaitól. Azoktól, akik hittek és bíztak benne. Hiába könyörgött, sírt, rimázkodott a felesége, nem ment. Elmondta, mit mondott az öreg Selyem bácsi a mezőtúri piactéren, ezután megkérdezte feleségétől: – Hát mehetek? Felesége pedig a vonal túlsó végén megrendülten sírta a készülékbe: Igazad van, vállalni kell a sorsod. Maradj, ... maradj.

Hiába kérlelte parancsnoka is, ő ezt válaszolta:

„Petőfi sorsát mindig irigyeltem. Ha kell, vállalom is.
Ő sem futott meg a sorsa elől. Maradok.”

1919. augusztus 4-én az abonyi harangok tompa kongással jelzik a delet, azután mély zengéssel a búcsúztatót. A sírok között katonák állnak levett sapkával, lehajtott fejjel.

„A dobok nem dübörögnek,
Csak halk gyásszal peregnék.
A zászlók sírva meghajolnak,
s a sűrke porba borulnak.”

A tengerész ezred maradványa, a Vörös Hadsereg utolsó fegyveres alakulata még-
egyszer, utoljára elindul. Albertirság jutottak el és ott egy Pest felől érkező román
lovashadosztály előtt 1919. augusztus 4-én letette a fegyvert.

A vég bekövetkezett. Utolsó versében Leél Leó búcsúzik távollevő feleségétől:

„Tudom, keresni fogsz, ha egyszer nem jövök,
Keresni itt a földi téreken; ne fáradj,
kedvesem.
Porban nyomom nem leled, nem fekszem többiek
között.
Csillagokba nézz! Kitárt karokkal indulj el
felém.
Vadvirágot szórj az égre, mit szedtél
színes réteken.
Dallal köszönts, ha meglátsz, ne holt
siránkozással.
Dalolj csak kedves, ha sokáig, örökké
látni akarsz.
Mindig vidám légy, el ne fáradj hosszú
utadon.
Előre menj, vissza ne nézz, míg hozzám
nem érsz.
Az utat lángoló szívemmel, ragyogva,
én világítom.”

Három nap múlva sortűz dörrent a ceglédi huszárlaktanya istállói mögött. Leél
Leó hetedmagával elhanyaglott a trágyadombok között. Senki nem tudja, hol fekszik
testének földi maradványa.

A hűséges barát, Nagyselyki László megnyugodhat. A mécsesét átvettük és mi
igyekszünk majd minden időkre megőrizni a költő és katona emlékét, az ember em-
lékét minden nemzedék számára.

„Addig csak egy vagyok, míg élek,
egy, mint a többiek.
S ha úgy kell, hogy többé ne legyek,
akkor millió leszek.
Mert milliók szívében élünk így tovább,
én és a többi egy.
Örökké csak a holtak élnek,
örök az emlékezet.”

Tar György

MÓRICZ ZSIGMOND KISÚJSZÁLLÁSRA ÉRKEZÉSE

1896 karácsonya után a VI. gimnazista Móricz Zsigmond nem ment vissza a nagy-hírű pataki kollégiumba, hanem egy alföldi kisváros, Kisújszállás, akkor még sokkal kisebb hagyományokkal rendelkező református gimnáziumában folytatta tanulmányait.¹

Az eltávozás okai és körülményei ma már nagyjából ismertek, tisztázottak, legfeljebb a részletekben van eltérés. (Nagy Péter azt írja könyvében, hogy latinból, németből és görögből bukott a karácsonyi bizonyítványosztáskor.² Móricz Miklós, az író testvére³ és leánya, Móricz Virág⁴ szerint viszont a latin, német és algebra jegye volt elégtelen.) A Patakról való távozásnak nem is annyira a három elégtelen osztályzat volt a lényeges oka, mint inkább a bukás körülményei játszottak közre, amelyek lelki-válságba sodorták a fiatal diákokot. A *Forr a borban* maga Móricz így vall erről:⁵ „Patakon ő váratlanul igen rossz tanuló lett. Ott magolni kellett, s ő erre sohasem volt képes, hogy alárendelje magát a nyers szövegnek és szóról szóra tanuljon be iskolaanyagot.”

„Világfájdalom vett rajta erőt. Kétségbeesésében elhatározta, hogy nem megy többet iskolába. Elmegy színésznek Kassára. Petőfi is színész lett.” Ebből a kiábrándult állapotból a karácsonyi látogatóba érkezett „Géza bátyja”, Pallagi Gyula (aki akkor már a kisújszállási gimnázium igazgatója volt) biztatása mozdította ki, aki visszaadta önbizalmát, önerejébe vetett hitét.

A Patakról való eltávozás családi határozat alapján vált véglegessé, amelyben már kényszerítő körülményként szerepet játszott az elvesztett tandíjmentesség is. Az ebben az időben nagyon szűkös anyagi viszonyok közé jutott család aligha tudta volna tandíjkedvezmény nélkül biztosítani legidősebb és Pallagi Gyula által is legtehetségesebbnek tartott fia taníttatását. Nagybátyja elhatározása, hogy magával hozza Zsigát Kisújszállásra, az egyetlen lehetségesnek látszó megoldás volt, ami átmenetileg a tandíjkérdést is megoldotta.

Az új iskolába való átlépésnek is megvan a maga hivatalos útja. Móricz Miklós szerint⁶ 1897. január elején érkezett a fiatal Móricz Zsigmond Kisújszállásra. Ennek részben ellentmond, inkább az 1896. december utolsó napjaiban való érkezést valószínűsíti, hogy 1896. december 31-i dátummal már Kisújszálláson írja meg a kérvényét, amelyben a kisújszállási református gimnáziumba való átlépés engedélyezését kéri.

Hosszú lappangás után 1967 őszén került elő a kérvény, amelyben Móricz a kisújszállási református gimnáziumba való felvételét kéri. A háborús események során súlyosan megrongálódott iskola irattárának egy része csodálatos módon megmaradt, az iratok egy része átvészelte a pusztulást. Ebből a megmaradt részből kerültek elő Móricz érettségi dolgozatai, amelyek már elég régen ismertek, s amelyek most a szolnoki Megyei Levéltárban vannak. A kérvényt is ismertük, láttuk, de egy időre teljesen eltűnt. Amikor a város és az iskola 1967 őszén a 250. éves jubileumi ünnepségekre készült, az előkészületek kutatásai során bukkantam rá a tanári könyvtár egy elhagyott

fiókjának mélyén. Minden valószínűség szerint a könyvtár néhai vezetője tette oda, hogy biztonságban legyen, de halála után sokáig senki sem tudta, hogy ott rejtőzik a könyvszekrény polca mélyén. A 4 ívoldalas, teljes ívpapírra kézzel írt kérvény hosszában félrehajtott külső oldalán – az egykorú kérvények szabványos elrendezésében – ez áll:

A Nagytiszteletű és Tekintetes

Igazgatótanácshoz

kérvénye

Móricz Zsigmond V. oszt.

tanulónak

melyben a kisújszállási ev. ref.

főgymnásiumba leendő föl-

vételét kérelemzi.

1 db melléklettel.

A hármas számot Móricz húzta át és javította egyesre.

A féllap felső szélén egy hivatalos feljegyzés olvasható: Ér. 1897. jan. 5. Az oldal közepén kékceruzás irattári feljegyzés, az iktatás száma és dátuma: 10.1897. jan. 22.

A belső oldalon olvasható a kérvény szövege:

Nagytiszteletű és Tekintetes Igazgatótanács!

Mély tisztelettel alólírott azzal az alázatos kérelemmel fordulok a Nagytiszteletű és Tekintetes Igazgató Tanácshoz, miszerint kegyeskedjék engemet a főgymnásium VI. osztályába fölvenni.

Kérelmem támogatására bátorkodom bizonyítványomat mellékelni, mely által is igazoltatik, hogy már az 1896/97. tanévre a sárospataki főgymnásiumban beírvá voltam. Ugyanott tandíjmentességet is élveztem, itt pedig azt kérem, hogy az *első félévi tandíj* fizetése alól kegyeskedjék fölmenteni.

Kérésem megújítása mellett maradok a Nagytiszteletű és Tekintetes Igazgatótanácsnak

alázatos szolgája

Kisújszállás, 1897. dec. 31.

Móricz Zsigmond

VI. oszt. tanuló

Az „első félévi tandíj” szavakat utólag, valószínűleg már a kérés elbírálásakor ceruzával húzták alá. Az 1896 évszámot Móricz maga javította 1897-ről.

A félbehajtott kérvény hátlapján olvasható a határozat:

4-897. sz. igazgató tanácsi végzéssel Móricz Zsigmond tanuló a főgymnásium VI. osztályába felvételét, köteleztetvén a második félévi tandíj és egyéb iskolai illetmények fizetésére.

Kisújszállás, 1897. jan. 22.

Barla Jenő

egyh. jegyző

A szigorúan megszabott kérvényformulák miatt stílusában szinte semmi egyéni vonás sincsen.

A véletlen szeszélye és érdekes játéka, hogy a határozatot az a Barla Jenő, teljes nevén Barla Szabó Jenő vallástanár vezeti rá a kérvényre, akivel az itt eltöltött két és

fél év alatt az Ifjúsági Segélyegyletben majd együtt dolgoznak, s a vallás tanárával szemben a diák-Móricz – néha túl érzékenyen reagálva a tanári ellenvetésekre – igyekszik az egyesületet a maga elképzelése szerint vezetni, ahogy a *Forr a bor* és a *Bál* néhány részletében az író-Móricz erre visszaemlékszik. Ezeket a visszaemlékezéseket különben később Barla Szabó Jenő tanár úr is megerősítette, pedig Csapody tanár úr alakjában nem a leghízelgőbb képet rajzolta róla.

Móricz 1897. január elejétől már Kisújszálláson jár gimnáziumba. Nem híresztelte, de nem is titkolta a pataki kudarcot. Titkolni nem is lehetett volna hiszen bizonyítványát be kellett adnia, hogy igazolja a megkezdett első harmadot. Az új tanárok tudomásul vették a Patakon történeteket, de napirendre tértek fölötte, nem emlégettek, így osztálytársai nem bukkott diákként fogadták. A tandíjkérdést úgy hídalták át, hogy – bizonyára előző bizonyítványaira való tekintettel – a második harmad tandíját kellett csak megfizetnie. Jóindulatú intézkedés volt ez, hiszen akkor az új iskolában évközi átlépés esetén az egész évi tandíjat volt szokás megfizettetni, de Móricz esetében V. osztályos bizonyítványa alapján jogosnak ítélték az I. félévi tandíjmentességet.

A környezetváltozás jó hatással volt Móriczra. Az új iskola fiatal, kiváló képességű igazgatója és fiatal tanárai viszonylag szabadabb szellemben tanítottak, kevesebb volt a lélektelen, gépies, mechanikus magolás, mint Patakon; az Ifjúsági Segélyegylet sikerei, a tanári könyvtári szabad bejárás, de leginkább Pallagi Gyula közvetlen hatása helyreállították egyensúlyát, az év végére az osztály első tanulói közé küzdötte fel magát, megjött az önbizalma, s talán a kedve is a tanuláshoz, bár itt is szívesebben olvasott, mint a kötelező studiumokat tanulta. „Mikor húsvétkor megkapta a bizonyítványt, minden tárgyból jelese volt, csak a görögből és a németből kapott jót.”⁷ „Hallotta aztán vakáció után, hogy mikor az ottani (t. i. pataki) német tanár előtt szóba került, hogy mindenből jeles, a tanár ezt mondta:

– Hja, ott kolbászból fonják a sövényt.”⁸

A pataki csorbát tehát kiköszörülte. Hogy új környezetében hogy érezte magát, arról leghitelesebben ő maga vall a *Forr a bor* és *Bál* Nyilas Misijének, illetve Nyilas Mihályának szavaiban. Mindenesetre az új iskola kevesebb olyan elkeseredett hangú megjegyzést váltott ki, mint amilyeneket a pataki éveket illetően olvashatunk.

Ágotai László

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK JÁSZDÓZSÁN

Jászdózsa határában, a Jászárokszállásra vivő út jobboldalán a környező síkságból kiemelkedő halom vonja magára az arrajárók figyelmét. A halom közvetlen környéke is enyhén emelkedő – körülbelül 700x500 méteres – az a terület, amely kiválik a táj egységes képéből. A magaslatot mintegy határvonalként körülöleli a Tarna kis mellékága, a Nyavóka vagy Nyavalyka patak már kiszáradt medre.

Közelebről szemügyre véve az ovális alapú dombot – az oldalán ma is jól ki-vehető emberi munka – erődítés – nyomai bizonyítják, hogy a halom nem természetes eredetű. A Kápolnahalom, régi nevén Sarlós Boldogasszony halma (a halmon Sarlós Boldogasszony tiszteletére épített, 1944-ben felrobbantott kápolna után elnevezve) – régészeti lelőhely.

A domb „titka” régóta foglalkoztatja a környékbeliek képzeletét. A szájról-szájra hagyományozott, halomhoz kapcsolódó színes történetek többé-kevésbé valós alapon nyugszanak. A kutatómunka elindításához azonban a régi történeti források nyújtottak nagy segítséget. 1966 óta a Damjanich János Múzeum költségén rendszeresen végzünk feltárási munkálatokat.

A halomra, mint régészeti lelőhelyre, már a XVIII. század végén felfigyeltek. 1799-ben Bedekovich Lőrinc térképész említi először leírásában.¹

Jászlózsa „... határjában mint egy 1400 ölnyre napnyugat felé szép térségen látszik a Boldog Asszony halma, melynek tetején Sarlós Boldog Asszony tiszteletére minden emberi emlékezeten felül épített Kápolna áll. Ezen halom felől közönségesen tartják, hogy az előbbi századokban, amidőn a dühös Tatárok Országunkat dúlták, ezen helyen nagyobb tsatájok lévén, a mint azt az Agyagos mellett a határ napkeleti részén fekvő halmok és Tatár hányások bizonyítják, az el-esetteknek testeiből emelkedett, melyet mostanság is a mindennapos tapasztalás bizonyít, mert akár mely részében ásattatok is, ottan nem egyéb, he nem holtak tetemei fordulnak fel.”

Utána 1847-ben bukkan fel újból Fényes Elek Magyarország leírása c. munkájában:²

„Dózsa... határában van egy domb, melyről a lakosok azt tartják, hogy itt ütközet történnén, a halottak ide vannak eltemetve.”

1854-ben találjuk a következő adatot Palugyai Imre munkájában.³

A jászdózsai „... határnak nyugati részén síkon álló Boldogasszony Kápolna’ dombja keletkezése szinte ezen időre (előbb: a „tatároknak hazánkbani dúlása alkalmával ember testeiből keletkeztek”) vitetik vissza, dombban már több ízben emberek csontjai, vasak, karddarabok találtattak.”

1864-ben Pesthy Frigyes ismerteti helységnévtárában a jászdózsai halmot.⁴

„Boldogasszony halma a községtől egészen Nyugatra, és mintegy 2/5 mérföldnyire. Ezen halom egészen sík rónaföldön mintegy 10 000 négyszögöl területet és 2-6 ölnyi magaslatot képez. Eredetére ezen halom biztosan nem tudható – valószínűleg

azonban a szomorú tatárjárás alatt felmerülhetett mézszárlásokban elesett borzasztó mennyiségű emberhullákból alkotottnak gondolható, ha figyelembe vesszük miszerént datzára az idők régiségének, ma az egész halom mézszegvület és rohadozott csontvegvület fordul fel. E helyütt már több apró történeti emlékmű darabok is, ... – buzogány, gyűrű, s sarkantyúk s.-at találtak.

Ezzel le is zárult a halom történetének az a szakasza, amikor esetlegesen előforduló felszíni leletek, vagy szóhadomány útján összegyűjtött történeti adatokra támaszkodtak a szerzők. A múlt század utolsó évtizedeiben (hazánk más vidékein már korábban) kezdetét vette – egy tudományos igényvel fellépő kutatási irány a régészet területén is. A bizonytalan – legfeljebb a tatárjárásig visszamenő történeti adatolás helyett – konkrét tényekre akarván támaszkodni, ásátásokat kezdtek. Így került sor a jászózsai Kápolnahalom feltárási munkálataira is. 1893-ban Bartalos Gyula vezetésével – Hild Viktor szorgalmazására ásátást végeztek a halmon – ezúton derült ki első ízben, hogy a domb őskori lelőhely. Az ásátás eredményeiről Hild Viktor kéziratosa, rajzos Régészeti Napló-jából szerezhetünk pontos értesüléseket.⁵

Bartalos a halom É-i oldalán 3 m mély, 1 m széles kutatóárkot húzott – melyben: „Konyhahulladékok, szén, hamu és mindenféle eszköz jutott napvilágra. A harmadik fekvetegen⁶ falakat is talált, melyeket cserény putri nyomainak határozott meg, miután az alatta és a fölötte levő föld rétegen a vesszőfonás nyomai tisztán meglátóztak.”⁷

Ugyanebben a rétegben (a halom platóján) – Ny–K irányítású, csontvázas sírokról is említést tesz Hild. A leletanyag ismertetésénél pontos leírását, méreteit és több esetben rajzát is közli az 55 db különböző csonteszköznek (megmunkált szarvasagancs darabok, különböző állati csontokból készült fűrók, árák, vésők, tük, állatfej alakúra kiképzett csontdarabok, gazdagon díszített csontlemez), valamint a 25 db őskori edénynek és edénytöredéknek.⁸ A sikeres ásátáson felbuzdulva, még egy ásátást végeztek a Kápolnahalmon Bartalos vezetésével, Hild Viktor és a Nemzeti Múzeum akkori segédőrenek, Seemayer Vilibaldnak részvételével. Ez az ásátás Hild Viktor leírásának tanúsága szerint sokkal körültekintőbb és módszeresebb volt, mint az 1893-as. Mellékeli a pontos helyszínrajzot, a kutatóárok metszetrajzát a fontosabb leletek helyének megjelölésével. A halom ÉNy-i oldalán nyitottak 30 m hosszú, 1,5 m széles árkot.

Már a termőrétegben találtak⁹ „különböző kődarabokat és igen sok régi cserepet.” 80 cm mélyen figyeltek fel az első összefüggő kultúrrétegre, „a konyhahulladék réteg, a különböző színvonalban levő tüzelési helyek szerint – melyeket szén, pernye és hamufekvések élesen jelöltek, három volt egymás felett hosszában ... átlag e három egymásután következő fekvés két méter vastag volt.”¹⁰

Kiemelendő a leletanyagból a 21–22 méternél (hosszant) 211 cm mélyen talált fülesbögre, amelyben 23 db különböző színű üvegpasztá gyöngy és 13 db aranykarika volt.¹¹ Ezekon kívül csonteszközöket (tük, árák, egyenes és homorú vésők) – kőeszközöket (ép őrlőkő, kőbalta) – edényeket, edénytöredékeket, hálónchezégeket gyűjtöttek össze. Bartalos Gyula az ásátás eredményeit összefoglalva a következőket állapította meg:¹² „... meggyőződtem, hogy e halom őskori telephely, melyet kétfős körsánc és vízállóhely övezett.” „Nyolc fekvetegen hatoltam le; az alsóban bronzvésre találtam; fokonyként feljebb tűzpadkákra, edénytöredékekre lettem ...; egyik csuporban arany ékszer is volt, ... A felső rétegben paticsfonás és kiegészített anyagtapasznak nyomaira akadtam, konyhahulladékokkal és csonteszközökkel.

Hild Viktor ismétli Bartalos meghatározását, annyival kibővítve, hogy „az edények jellege azonnal megmutatta, hogy itt egy újabb kőkorszakbeli (neolith korszak) telepét fogjuk találni.”¹³

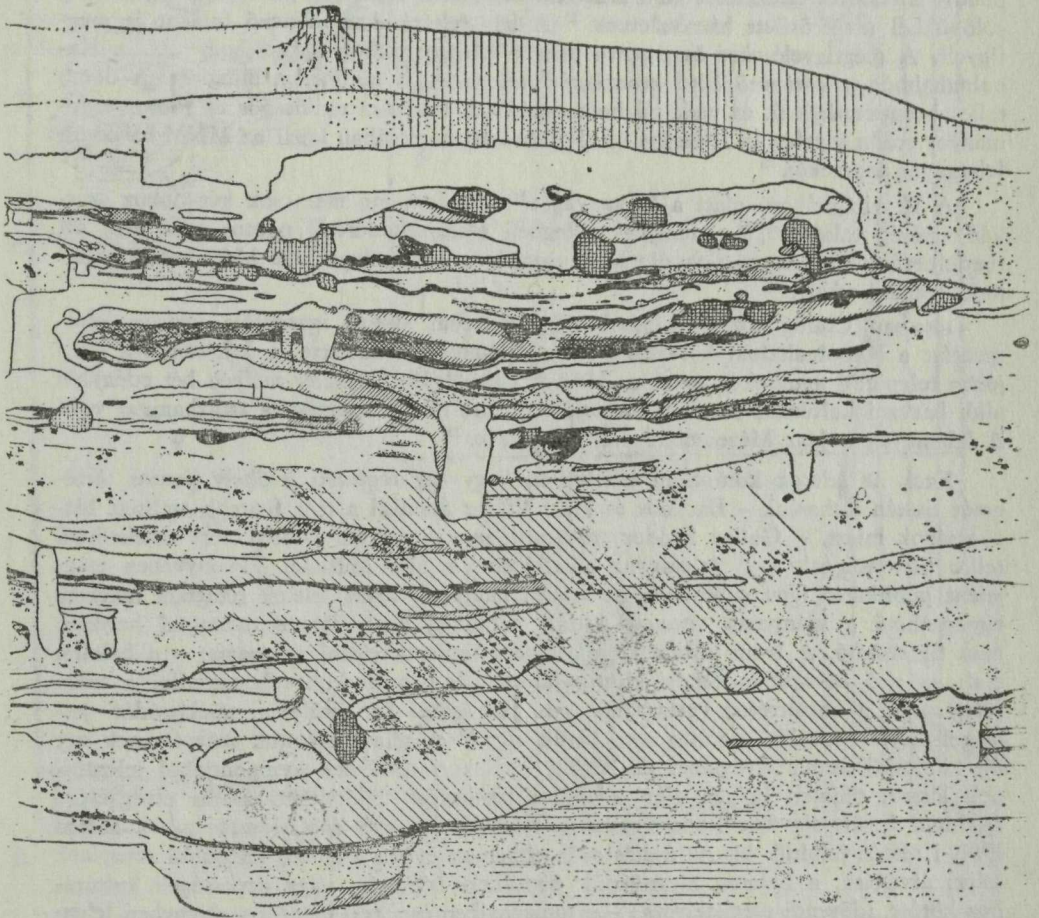
A bronzvész alapján bronzkorról is beszél, a középkori vastárgyak alapján vasorra is céloz. A kormeghatározás területén meglehetősen nagy bizonytalanság lépett

fel, az ásátáson végzett megfigyelések is elégtelennek tűntek. Annyi azonban teljes bizonyossággal kiderült a két ásatásból, hogy sáncokkal körülvett, őskori telepről van szó (pontosan lerajzolt edények alapján a középső bronzkor időszakát is meg lehetett határozni), ahol településnyomokat tártak fel – sok cserép-, kő- és állatsontanyaggal. Az aranykincset Hild Viktor helyesen vetette össze a somogyi kincslelettel.¹⁴

Az említett csontvázas sírok közül egy honfoglaló-, a többi árpádkori temetőből származik, amely a halom felszínén helyezkedik el. A leletanyag sorsáról a következőket jegyezte fel Hild Viktor: – „összesen 324 db-ot válogattunk ki megőrzésre, amelyből mint osztalék nekem 137 db jutott.”¹⁵ A Hild tulajdonába jutott „osztalék” a teljes gyűjteménnyel együtt a szolnoki Damjanich Múzeumba került.¹⁶ Bartalos Gyulára és Seemayer Vilibárdra eső rész a Nemzeti Múzeumban jutott – ajándék címen – mint az a MNM 1895-ös leltárkönyve¹⁷ és az Archelógiai Értesítő 1896-os gyarapodási jegyzéke tanúsítják.

A Kápolnahalom múlt századvégi ásatási anyaga teljesen szétszóródott: a Nemzeti Múzeumban ma csak egy bögre-töredék található.¹⁸ A szolnoki Damjanich Mú-

570 cm vastag kultúrréteg metszete Jászdózsá–Kápolnahalmon

zeumban 61.38.1-23. és 61.39.1. leltárkönyvi bejegyzések alatt, Hild Viktor hagyatékában még szórványos anyag található az 1895-ös ásatásból.

Hosszabb ideig nem történt sem gyűjtés, sem ásatás a halmon, vagy környékén. 1936-ban került be három darab neolitikus cserép Prückler (Porteleky) József gyűjteményébe Kápolnahalom megjelöléssel.¹⁹ 1943-ban került sor újabb, nagyobb, módszeres ásatásra – a Nemzeti Múzeum megbízásából Gallus Sándor vezetésével.²⁰ Két próbárkot húztak: – a domb körül elhelyezkedő lakótelepen, – magán a Kápolnahalmon. A domb melletti őskori telep statigráfiáját Gallus az ásatás alapján a következőképpen rajzolta meg: „A próbáraokban az egymásra rakódott telephulladékot tartalmazó őskori rétegek négyméteres vastagságot érnek el. A legfelső humuszban a magyar középkor (Árpádkor) lakóhulladékát találtuk, ezalatt „lausitzi stílusú” cserepeket tartalmazó réteg következett, mely az aggteleki barlang korahallstatti anyagával egyezik. Ezalatt a rétegek zöme következett, mely a magyarországi bronzkor végső periódusát képviselte.²¹ A halmon húzott szelvény felső rétegében egy honfoglaláskori és több középkori sírt találtak. A sírok megzavarták a halom őskori rétegeit. A temetőrész feltárása után azonban egy jó állapotban levő bronzkori házpadlóra bukkantak. Gallus pontos leírását és értékelését adja a deszka-alapozásos tapasztott padlójú, döngölt falu, cölöpökkel megerősített házrészletnek.²² A ház feltárásakor felmenő falakat is megfigyelt. A megfigyeléseket összegezve arra a következtetésre jutott, hogy „... a Kápolnahalmon a környező késő bronzkori²³ telepnek kis akropolisza állhatott. A domb teljes beépítettségének és védelmi berendezésének feltárása tanulságos és fontos tudományos eredményeket és leleteket ígér.”²⁴ Ásatási naplójában közli az MNM-be került leletanyag jegyzékét.²⁵

A II. világháború alatt a leletanyag elkeveredett, ma már csak két doboz szórvány cserép található,²⁶ – melynek rétegbeli elhelyezkedéséről pontos adat nem áll rendelkezésünkre. Az 1943-as ásatás anyagából a jászberényi Jász Múzeumban található néhány edény.²⁷

1953-ban Csalog József, a jászberényi múzeum akkori igazgatója végzett leletmentést a Kápolnahalom környékén.²⁸ A halomtól északkeletre, a Juhász-tanya kertjében települési nyomokat, északra, Morvai Pál földjén 1,5 méter mélyen hét edényből álló, hatvani kultúrába sorolható urnafészket tárt fel. A temetkezés szórthamvas volt. A leletanyag a Jász Múzeumban van elhelyezve.²⁹

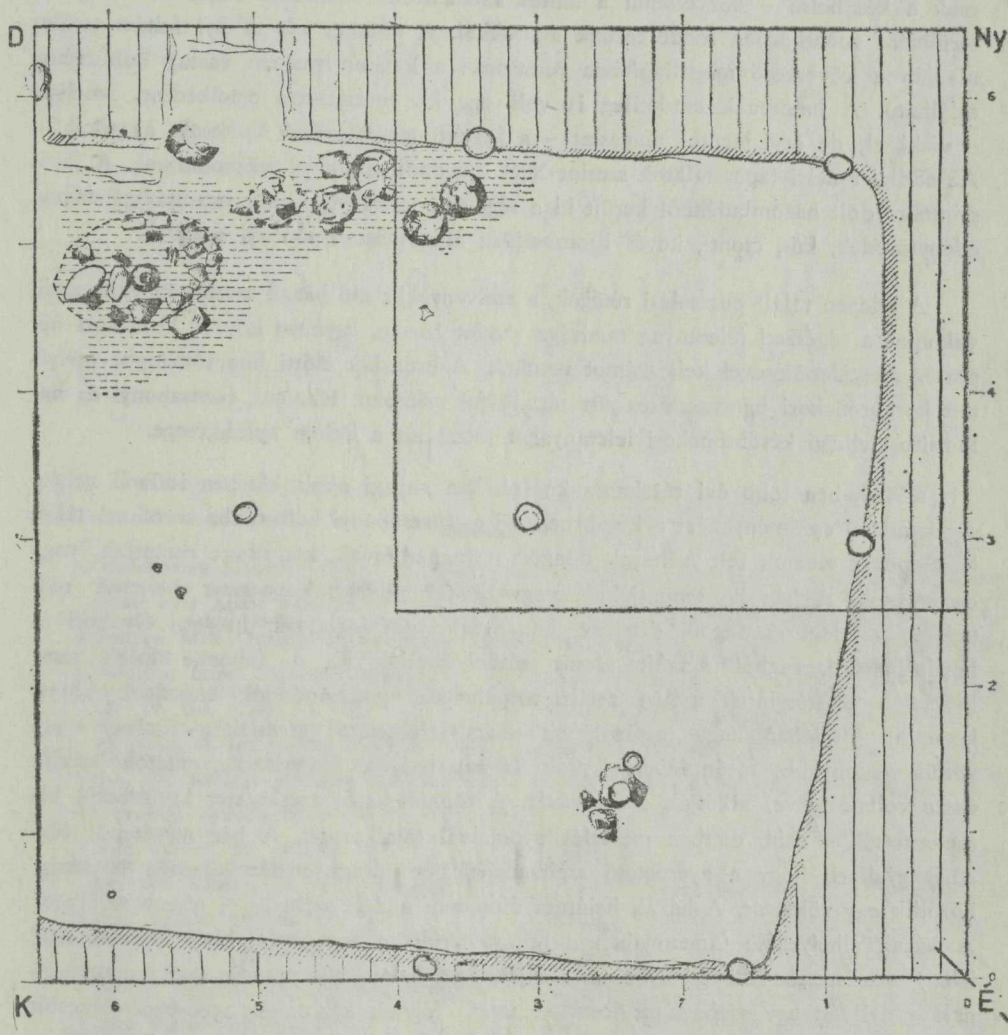
Ezek az adatok korántsem elegendők, hogy egy régészeti lelőhely pontos történetét tisztán láthassuk – Bartalos és Hild Viktor ásatásai a már fentebb említett hiányosságok miatt, – Gallus Sándor szakszerű, pontos ásatása szintén nem érzékelhető teljes biztonsággal. – A leletanyag elkallódott, a Jász Múzeum Évkönyvében megjelent publikáció igen szűkszavú, az ásatási naplóval, egyes leletek rétegtani helyzete egyeztethető a hiányosan vezetett ásatási naplóval, egyes leletek rétegtani helyzete nem tisztázható. A front közeledte miatt nem tudta befejezni az ásatást – a halmon csak az első zavartalan őskori szintig jutott. Így nem tudtuk rekonstruálni a telep réteg-sorát, a kultúrréteg vastagságát, stb. Az ásatás kis területen, tájékozódási jelleggel folyt – további ásatásra nem került sor. Ezek miatt tartottuk szükségesnek egy új, hitelesítő ásatás elvégzését az Alföld bronzkori története szempontjából jelentősnek látszó, teljesen bolygatatlan település területén. A hitelesítő ásatás elvégzésére 1966-ban került sor Dr. Bóna István vezetésével. Az első ásatási szelvényt a halom DNy-i részén jelöltük ki. Az ásatás célja ebben az évben a halom települési rétegének teljes átvágása, a halmon megtelepült bronzkori népesség, vagy népességek kultúrához kötése, időrendi meghatározás – és amennyiben egy 4x4 méteres szelvényben lehetséges, településtörténeti megfigyelések végzése. Az ásatás rendkívül gazdag eredménnyel zárult.

1967-től az őskori telep feltárását tovább folytattam. Az ásítás célja a relatív kronológiai adatok ismeretében az előző években előkerült házalapok tisztázása – és lehetőség szerinti teljes feltárása volt.

1968-ban két feladatot tűztünk célul: a halom DNy-i részén kezdett szelvények további feltárása mellett az 1943-as Gallus-féle ásítás hitelesítése. Ugyanebben az évben kerültek napvilágra a halom középpontjában fekvő középkori templomépület

JÁSZDÓZSA – KÁPOLNAHALOM

VII. SZINT 200 cm

Cölöpös-karós szerkezetű bronzkori ház maradványai a VII. ásítási szinten (Jászdózsa—Kápolnahalom).

romjai.³⁰ 1969-ben a halom DNy-i frontján kezdett szelvényekhez. É-i irányban kapcsoltunk egy újabb blokkot – ezzel egyben hitelesítettük Bartalos–Hild 1893–95-ös kutatóárkait. Egy helyen átvágtuk a halmot körülvevő sáncokat. Tovább folytattuk a középkori templom feltárási munkálatait is.³¹

A negyedik éve folyó bronzkori telepásatás eredményeit röviden összefoglalva, a következő megállapításokra jutottunk:³² Jászdózsa határában fekvő Kápolnahalom erősített bronzkori telep. A halom körül helyezkedik el a Nyavalyka által határolt kb. 700x500 méternyi területen a bronzkori falu. Az ásatások folyamán a három sánccal körülvett (mezőgazdasági művelés folytán a külső sánc erősen elszántva, csak a két belső – közvetlenül a halom lábánál futó szakasza bolygatatlan) „vár” területére vonatkozóan rendelkezünk adatokkal. A mintegy 170 m²-nyi feltárt terület alapján a következő megállapításra jutottunk: a halmon 570 cm vastag kultúrréteg található. A halomnak eredetileg is volt egy kis természetes emelkedése, amelyre – vízközel, de árvízmentes magaslat – a legelső megtelepülők építették házaikat. – Az eddigi ásatási tapasztalatok szerint XXI ház padlószintjével számolhatunk. A járószintekre dőlt házomladékból került ki a régészeti leletanyag: nagy mennyiségű edény, edénytöredék, kő-, csont-, kevés bronzeszköz, állatcsontok, növényi magvak.

A telepen talált pusztulási rétegek, a szelvényekbe eső házak szerkezeti változásai, valamint a régészeti leletanyag tanúsága szerint három, egymást követő bronzkori népesség megtelepülésével kell számot vetnünk. A bronzkor előtti humuszrétegbe mélyített korabronzkori hamvasztásos sírt tártunk fel 1966-ban. Hatvani, füzesabonyi és halomsíros jellegű későbronzkori leletanyagot tartalmaz a halom kultúrrétege.

1968–69-ben több évi részletmunka (részben anyagi okok, részben időbeli nehézségek miatt) eredményeként a későbronzkori és füzesabonyi kulturákba sorolható teljes házalapokat tártunk fel. A házak döngölt agyagpadlójúak, két részre osztottak, vagy osztatlanok. A ház középpontjában, vagy egyharmadában tapasztott peremes tűzhelyek, esetleg gazdagon díszített katlantűzhelyek foglalnak helyet. Gyakori a hordozható, agyagból készült rácsos tűzhelytöredék is. A felmenő falak szerkezete a padlószintek szélén talált cölöphelyek, paticsomladék engednek következtetni. Általában nagy tartócölöpök (néha lefektetett gerendákba ékelve) – közöttük vékonyabb, sűrűn levert karók (a tapasztáson maradt lenyomatok szerint össze voltak fűzve) alkotják a fal vázát. A cölöpös-karós szerkezetet kívül-belül tapasztották – több esetben meszelés nyomaival találkozunk. A ház méreteitől függően gyakori, hogy a nyeregtető szelemenjének tartására a ház közepén is végighúzódik egy cölöpsor. A házak bejárata általában a déli, délnyugati részen található. A házak elhelyezése (amennyiben a feltárt területen tapasztalatokból következtetni lehet) természetesen követi a halom alakját, és a halom középpontja felé csoportosulnak – nyilván egy szabad területet – „teret” fognak közre. Az 1966-ban előkerült kincslelet, valamint a rendkívül gazdag régészeti leletanyag – restaurálás után – jelentős mértékben hozzájárul majd a Közép-Tiszavidék bronzkori történetének teljesebbé tételéhez.

Az évenként folyó módszeres feltárási munka célja végső soron az, hogy egy zárt rendszeren belül, viszonylag kis területen egy-egy települési szint teljes rendszerét, háztípusait napvilágra hozzuk. A halom fennsíkján fekvő templomromok, honfoglalás- és középkori temetőfeltárások fontos adalékuak szolgálnak majd a Jászság történeti képéhez. A Jászdózsa-Kápolnahalmon folyó régészeti feltárások jelentős segítséget nyújtanak majd megyénk őskori, honfoglalás- és középkori történetének feldolgozásához.

Stanczik Ilona

IRODALOMJEGYZEK

1. Bedekovich Lőrincz: Jászok és Kunok Ismerete és azok Birtokainak Leírása. Irattatott Jász Apáti Városában 1799-ik esztendőben. Kézirat 83—87. old. JJME 114. old.
2. Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, 1847. 475. old.
3. Palugyai Imre: Jász-Kun Kerületek a Külső-Szolnok Vármegyében Leírása. Pest, 1854. 137—138. old. JJME 116. old.
4. Pesthy Frigyes: Helységnévtár. Kézirat 1864. 22. kötet. 41. lap (MNMM) JJME 114. old.
5. Hild Viktor: Jegyzetek a Jászságról I. 343—354. old. Kézirat (Szolnok, Damjanich Múzeum).
6. fekveteg: nyilván települési szintet, réteget ért alatta.
7. Hild Viktor: op. cit. 344. old.
8. Hild Viktor: Jegyzetek a Jászságról I. 582—591. old. Kézirat (Szolnok, Damjanich Múzeum).
9. Hild Viktor: op. cit. 584. old.
10. Hild Viktor: op. cit. 586. p.
11. Hild Viktor: op. cit. 586. p.
12. Dr. Bartucz Lajos: A jászdózsai honfoglalás kori koponyákról. Néprajzi Értesítő 1913/3—47. p.
13. Hild Viktor: op. cit. 584. p.
14. Hild Viktor: op. cit. 586. p.
15. Hild Viktor: op. cit. 589—591. p.
16. Damjanich János Múzeum leltárkönyve. Szolnok, 61.38.1—2—3. 61.39.1.
17. MNM leltárkönyve 1895.: 125/1895, 1—247. 128/1895, 1—18.
18. MNM 125/1895. 191. — a kincslet edénye: bögrétöredék, lapos fenék, nyomott gömbtestű has fülesonkkal. A nyakrész hiányzik. Sötétszürke, fényezett felületű cserép.
19. JJME 1938—43, 113. p. — nincs pontos lelőhely — nem a halomról került be.
20. Gallus Sándor: A Nemzeti Múzeum próbatáratása a jászdózsai Kápolnahalomban és környékén. JJME 1938—43, 34—45. p.
21. Gallus Sándor: op. cit. 35. p.
22. Gallus Sándor: op. cit. 37—38. p.
23. Gallus Sándor: op. cit. 35. (Tomba beosztása szerinti IV. Füzesabony—Megyaszó típus.)
24. Gallus Sándor: op. cit. 40. p.
25. MNM Adattár 5. J. I. sz. ásatási dokumentum.
26. MNM Cserépleltár 1947. Jászdózsa, Kápolnahalom.
27. Jász Múzeum leltárkönyve: 61.38.1. 61.176.1-2.
28. MNM Adattár 44. J. I. sz. dok. Csalog József terepbejárás naplója. Kézirat, Jász Múzeum.
29. Jász Múzeum leltárkönyve: 54.1.1—8.
30. A középkori templom és temető feltárását Dr. Bóna István végzi.
31. A négy évi ásatási dokumentáció a MNM Adattárban és a Damjanich Múzeum Adattárában található.
32. Bővebb feldolgozása folyamatban van.

IDEGEN ANYAGOK ÉLELMISZEREINKBEN

A mezőgazdasági és ipari élelmiszerelőállítás korszerűsítése során egyre nő azoknak a vegyianyagoknak a száma, amelyeket különböző céllal juttatnak a termékekbe. A feldolgozás, csomagolás, szállítás és tárolás során az élelmiszerek sok olyan eszközzel és anyaggal kerülnek érintkezésbe, amelyekből szennyezőanyagokat oldhatnak ki. Egyes élelmiszerekben természetes körülmények között is képződhetnek nem kívánatos anyagok.

Az így említett anyagok az élelmiszerekkel együtt szervezetünkbe jutnak, és legtöbbjük rövidebb-hosszabb idő alatt a szervezetet károsíthatja. Élelmezésegészségügyi szempontból ezeket az anyagokat nevezzük idegen anyagoknak.

Az élelmiszerekben és italokban előforduló idegen anyagok számának rohamos növekedése világszerte számos egészségügyi probléma megoldását vetette fel. A probléma jelentőségét alátámasztja, hogy nemzetközi szervek, így elsősorban az Egészségügyi Világszervezet (WHO), valamint az Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezet (FAO) több kiadványban felhívta a figyelmet e probléma országokénti rendezésére, melyhez egységes szempontokat is adott.

Hazánkban az egészségügyi miniszter hatáskörébe tartozik annak megállapítása, hogy az emberi szervezetre milyen növényi, állati vagy ásványi eredetű, illetve vegyi úton előállított termékek és annak milyen mennyisége ártalmatlan. Az egészségügyi miniszter szabja meg az élelmiszerek és italok megengedhető vegyi szennyeződésének mértékét is. Hazai vonatkozásban az idegen anyagokkal kapcsolatos kutatást és a rendeletek előkészítését az Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet végzi. Ugyancsak az OÉTI munkájának eredménye az, hogy számos élelmiszer eltűrhető idegenanyag szintje szabványban rögzített minőségi követelménnyé vált. i

Az egyes megyékben előállított, illetve a lakosság által fogyasztott élelmiszerek idegen anyag tartalmának megelőző közegészségügyi szempontból történő figyelemmel kísérése a megyei közegészségügyi hálózat feladata. Ez az ellenőrző tevékenység kiterjed nemcsak a szabványban, vagy rendeletben előírt idegen anyagokra, hanem a beinduló élelmiszerelőállító kisüzemek újfajta termékeire, technológiai folyamataira is. Ugyancsak a KÖJÁL-hálózatnak kell ellenőrizni azon újabb anyagokat és eszközöket, amelyeknek élelmiszerszennyező hatásuk lehet.

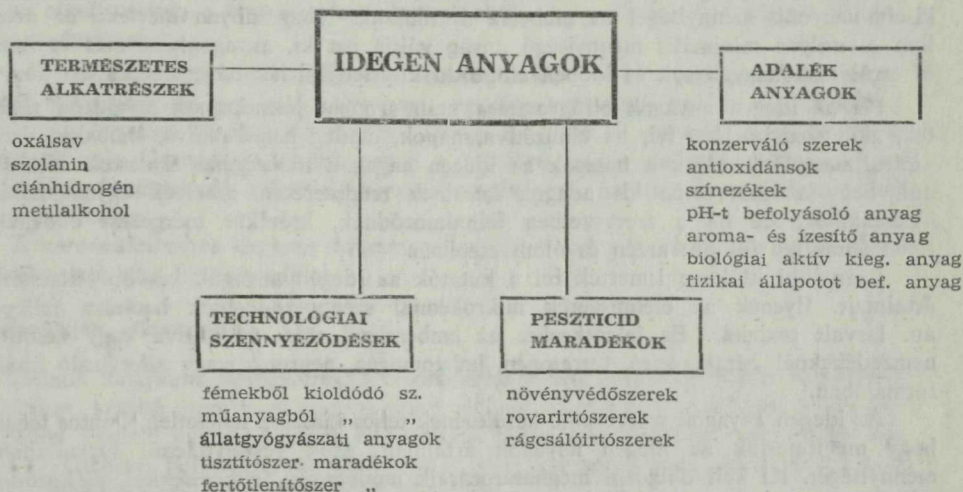
A Szolnok megyei KÖJÁL élelmiszerkémiai laboratóriuma 1964 óta végez idegen anyagokkal kapcsolatos ellenőrző és felmérő vizsgálatokat. Ugyanakkor az utóbbi időkből mezőgazdasági üzemek és nagykereskedelmi szervek egyre gyakrabban kérnek hasonló vizsgálatokat egyes áruik értékesítése szempontjából. A felmerült igények arra mutatnak, hogy ezirányú vizsgálatokat a KÖJÁL laboratóriumának fokozatosan szélesíteni kell.

Melyek is tulajdonképpen ezek az idegen anyagok? – Milyen egészségügyi problémák adódnak velük? – Mit tett és tesz e téren a KÖJÁL és a megyei egészségügyi

hálózat? – És e vonatkozásban milyen további feladatok hárulnak az egészségügyre?
 – E kérdésekre kap röviden választ az olvasó.

Először is tudnunk kell, hogy az élelmiszerekben előforduló eddig ismert és fontosabb idegen anyagokat hogyan csoportosítja az alapvető szakirodalom (1, 2, 3). Erre vonatkozólag vázlatos áttekintést az 1. számú ábra nyújt.

1. sz. ábra:

Az első csoportba azokat a természetes eredetű alkatrészeket soroljuk, amelyek bizonyos határon felül a kérdéses élelmiszert fogyasztásra alkalmatlanná teszik. Ilyen pl.: a sóska- és paprikafélékben képződött oxálsav, a burgonyában kedvezőtlen időjárás vagy hosszabb tárolás során képződött szolanin, vagy a csonthéjas gyümölcsökből készült pálinkák ciánhidrogén és metilalkohol tartalma.

A második csoportba a technológiai eredetű szennyezések tartoznak, amelyek a nyersanyagok előzetes kezelése, illetve az ipari feldolgozás, tárolás és általában az étkészítés alatt az élelmiszerekbe és italokba bejutnak. Ilyenek az élelmiszerekkel kapcsolatba kerülő gépi berendezésekből és eszközökből kioldódó fémek, műanyagok szennyeződései, állati eredetű élelmiszerekben pedig állatgyógyászati eredetű anyagok. Hasonlóképpen bejuthatnak az élelmiszerekbe az élelmiszeripari gépek és szállító eszközök tisztító és fertőtlenítő anyagainak maradványai is.

A harmadik csoportba a peszticidek, azaz a növényvédőszer, rovar- és rágcsálírtó szerek, gyomirtó szerek, stb. maradványai tartoznak. A növényvédőszer közül legfontosabbak az utóbbi évtizedben nagymennyiségben felhasznált klórozott szénhidrogének, melyeknek ismertebb tagjai a DDT, Lindán, HCH, Aldrin és Dieldrin. A jövő növényvédőszerai a különféle szerves foszforsavészterek és ditiokarbonátok lesznek, amelyek a klórozott növényvédőszerrel szemben igen bomlékonyak és a szervezetben nem halmozódnak fel.

Negyedik csoportba azok az idegen anyagok tartoznak, amelyeket az élelmiszerekhez szándékosan adunk, és amelyek valamely tulajdonságuk megőrzésére vagy javítására, illetve új tulajdonság elérésére szolgálnak. Ezek a kiegészítő vagy additív anyagok. Ilyenek a konzerváló szerek, amelyek mikromiális bomlástól, vagy az antioxidánsok, melyek a levegő oxidatív károsító hatásától óvják meg a tartósított élel-

miszereket. Az élelmiszerszínezékek, aromásító és ízesítő anyagok, amelyek az élelmiszereknek kedvező érzékszervi tulajdonságokat adnak, szintén ide tartoznak. A pH-t és fizikai állapotot befolyásolható anyagok is ide sorolhatók, amelyek az áruknek előnyös minőségű tulajdonságot kölcsönöznek. Szintén e csoport tagjai azok a biológiailag aktív kiegészítő anyagok, mint pl.: a vitaminok, jód vagy fluor, amelyekkel az élelmiszerek biológiai értékét fokozzuk, illetve bizonyos hiánybetegségekkel szemben védelmet biztosítunk.

Az idegen anyagok előbb említett csoportjaiban számos olyan található, amelyek kisebb-nagyobb mennyiségei az emberre ártalmasak. Hogy milyen mértékű az ártalom és milyen minimális mennyiségű anyag váltja azt ki, anyagonként más és más, és erről csak nagyon sok és időben elhúzódó kísérlettel lehet meggyőződni.

Ha az idegen anyagok elfogyasztása után azonnal jelentkeznek mérgezési tünetek, akut toxicitás lép fel, ha elhúzódva, napok, esetleg hetek múlva, szubakut toxicitáról beszélünk. Ezek a hatások az idegen anyagok többségénél ismertek. Előfordul, hogy a szervezetbe kis adagok kerülnek rendszeresen, amelyek egymagukban hatástalanok, de ha a szervezetben felhalmozódnak, krónikus mérgezést okoznak. Ilyen hatás lép fel pl.: arzén és ólom esetében.

Legutóbbi időkben ismerték fel a kutatók az idegen anyagok később jelentkező ártalmait. Ilyenek az élelmiszerek mikrokémiai szennyeződésének hatására fellépő ún. larvált toxicitás. Ez jelentkezhet az embereknél több év múlva vagy későbbi nemzedékeknél csírákárosító, terratogén, balstomogén, neurotox vagy allergizáló hatás formájában.

Az idegen anyagok szervezetbe kerülésének teljes kizárása lehetetlen. Fontos tehát, hogy megismerjük az idegen anyagok ártalmait, azok veszélytelenül fogyasztható mennyiségét. Ki kell dolgozni meghatározásaik módszereit, felmérésekkel tájékozódni kell az egyes anyagok szennyezettségi szintjéről, szükség esetén intézkedéseket kell tenni felhasználásuk korlátozására és azok betartásának ellenőrzésére.

Ebben jelölhetnénk meg vázlatosan e téren az egészségügy előtt álló feladatokat.

Az természetesen lehetetlen, hogy kisebb területi laboratóriumok mindenfajta idegen anyag ellenőrzésére be legyenek rendezkedve, de ez nem is szükséges. Viszont fontos az, hogy a terület sajátosságainak megfelelően a nagyobb veszélyt jelentő idegen anyagok élelmiszerekben előforduló mennyiségét folyamatosan figyelemmel tudják kísérni.

Vázlatosan tekintsük át, hogy a Szolnok megyei KÖJÁL 1964 óta milyen vizsgálatokat végzett az idegen anyagok ellenőrzése tekintetében és ennek során milyen tapasztalatokat szerzett. Ezek a vizsgálatok olyan időrendi sorrendben kerülnek ismertetésre, ahogy arra a KÖJÁL felettes szerveinek irányítása alatt fokozatosan berendezkedett,

1. Konzervek fémszennyezettségének ellenőrzése

1964 óta évenként 50–60 fémdobozos vagy fémlapkával ellátott konzervet vizsgált meg a KÖJÁL szűrőpróbaszerű ellenőrzése során.

A korábbi években a kiskereskedelmi hálózatban nagymennyiségű elfekvő importkészletek halmozódtak fel, amelyeknél az arzén, ólom, réz, cink és ón szennyezettség szempontjából történt vizsgálat. Ezeknél a konzerveknél különösen az óntartalom volt magas értékű, aminek következtében a minták 8–10⁰/₀-a került kifogásolás alá.

A tapasztalat szerint az utóbbi években korrózió mentes, legfeljebb 1–2 éves konzervek találhatók a boltokban, melyeknél csupán az ónmaradék vizsgálatának van jelentősége. Így a többi fémre történő vizsgálatot csupán fontosabb tartósított élelmiszerek esetében végezzük.

2. Élelmiszerszínezékek ellenőrzése

Az egészségügyi hálózat feladata az, hogy biztosítsa a megyében előállított és az itt forgalmazott, de máshol előállított termékek engedélyezett színekkel történő festését.

Szolnok megyében, főleg a cukrászműhelyek használnak fel színezékeket. Az 1964. évi ellenőrzés során a KÖJÁL a megye valamennyi műhelyének színezékeit megvizsgálta, a talált nem engedélyezett színezékeket pedig megsemmisítette. (Irodalom 4, 57.) Az elmúlt évben a vizsgálatokat megismételték. A 2. alkalommal végzett vizsgálatok eredményei:

1964-ben az ellenőrzött műhelyek 70 százalékánál, 1968-ban pedig csak 18 százalékánál használtak fel egy vagy több nem engedélyezett színezéket. A 2 alkalommal megvizsgált festékek közül a kifogásoltak aránya 1964-ben 26 százalék, 1968-ban pedig 8 százalék volt. Örvedetes tehát, hogy a 4 év előtti szűrés eredményeként csökkent a kifogásolt festékminták száma és kevesebb műhelyben használtak egészségre ártalmas színezékeket.

A kereskedelemben kapható színezett cukorkák és szörpök vizsgálata során tiltott festéket szinte alig lehetett találni.

3. Műanyagok ellenőrzése

Szolnok megyében élelmiszerekkel kapcsolatba kerülő műanyag eszköz vagy gyermekjátékot készítő üzem vagy magánkisipari műhely ezideig nem működött. Közétkeztetésekben végzett szűrőpróbaszerű ellenőrzések során megállapítást nyert, hogy bár műanyag tálcákat, poharakat, tányérokat nagy számban használnak, de azok rendszerint az engedélyezett aminoplasztokból készültek.

A kisipari előállítású és rendszerint vásári árusok által forgalomba hozott gyermek játékoknál viszont annál több probléma merült fel. Meg kell jegyezni, hogy a műanyag gyermekjátékok az élelmiszerekkel használat során érintkezésbe kerülő műanyag eszközökkel azonos elbírálás alá esnek egészségügyi szempontból. A kisgyermekek ugyanis a játékaikat gyakran szájukba veszik és a nyállal kioldódó anyagok szervezetükbe juthatnak. Ezért tartozik az élelmiszerkémiai laboratórium munkájához a műanyag gyermekjátékok ellenőrzése.

A KÖJÁL tájékozódás céljából 1966-ban területi egészségügyi szervek bevonásával egész megyére kiterjedő ellenőrzést tartott, amikoris piacokon, vásárokon árusított műanyag játékokból az ellenőrző közegek mintákat vettek és azokat a laboratórium az egészségügyi követelmények szempontjából megvizsgálta. (Irodalom: 6)

A műanyagjátékok egészségügyi vizsgálatából mutatja, hogy a játékok nagy része polietilén, polisztirol és PVC, valamint ezek kombinációiból készültek. A megvizsgált 75 játék 50 százaléka nem felelt meg a vonatkozó rendelet előírásainak. A polietilén játékok háromnegyed része oldható festéktartalma, vagy 1 százalék éterextrahálható anyagtartalma miatt volt kifogásolható. Hasonló okok miatt – kisebb arányban – nem feleltek meg a PVC és gumijátékok.

Mivel a játékok előállítói főleg budapesti kisiparosok, a KÖJÁL értesítette a területileg illetékes budapesti egészségügyi hatóságokat az ügy további rendezése érdekében.

Néhány esetben az élelmiszeriparban illetve kereskedelemben alkalmazni kívánt műanyagkészletről kértek a laboratóriumtól különböző szervek egészségügyi szakvéleményt. Ilyen volt pl a tejivókban alkalmazni kívánt PVC műanyagpohár, a hentes üzletek húsfogasainak poliamidos bevonata, a tejes kannák tömítő gumigyűrűje és az ásványviz üvegek PVC koronazár alátétje.

Ezek a vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a műanyagok élelmezés-egészségügyi felhasználásának engedélyezése egyre több feladatot jelent.

4. Kerámia és cserép edények belső mázának ellenőrzése

Faluhelyen még mai is használnak mázas cserépedényeket élelmiszerek és italok tárolására. Ugyanakkor divatba jöttek népművészeti és modern vonalú cserép edények is.

Ezeket az edényeket a nagyüzemek mellett sok fazekas mester is készíti az országban. Az edények belső mázául különféle eredetű, általában ólomtartalmú anyagokat használnak fel. Egészségügyi szempontból a mázból az élelmiszerekbe kioldódó ólom jelenthet veszélyt. Éppen Szolnok megyében írtak le egy tömeges ólommérgezés, mely ólom mázas agyagfazékban tárolt szilvavekvár fogyasztása után lépett fel. Ilyen jellegű megyei vizsgálat szükségességét alátámasztja az a tény is, hogy Szolnok megyében a fazekas iparnak még mindig hagyományai vannak. 1964-ben az OÉTI által szervezett országos felmérés során 19 olyan fazekast talált a KÖJÁL, ahol élelmiszerekkel kapcsolatba kerülő cserépedényeket készítettek. A vizsgált 33 minta vizsgálati eredménye: ólom mindegyik mintából oldódott ki, többségüknél 0,1 és 2 mg/dm² között, de akadtak ennél magasabb értékek is. Az országos felmérés adatai szolgáltatták az alapot arra, hogy az OÉTI javasolja a cserépedényekre vonatkozó szabvány módosítását. A javaslat a mázas cserépedényből kioldható ólom maximális mennyiségére (3 mg/dm²) és a vizsgálat módszerére vonatkozott.

Az a tény, hogy a Mezőtúri Fazekasok Népművészeti Háziipari Szövetkezetétől egy nyugatnémet megrendelő cég csak egészségügyi bizonylat kíséretében volt hajlandó áruikat átvenni, bizonyítja, hogy e problémának más országokban is kellő jelentőséget tulajdonítanak.

5. Peszticidek maradáinak vizsgálata

Az élelmiszerekbe bejutó anyagok közül kétségtelenül a peszticidek jelentenek a legnagyobb veszélyt. Különösen a mezőgazdaságban alkalmaznak évről-évre növekvő mennyiségben peszticideket, melyeknek élelmiszereinkben található maradákat feltétlenül ismernünk kell. Szolnok megyében a mezőgazdaság túlsúlya fokozza a kérdés fontosságát. A KÖJÁL rendszeres vizsgálatai közé tartozik gabonaőrlemények *ciánmaradékokra* történő vizsgálata, melyeket malmok évenkénti raktárfertőtlenítés után küldenek be a laboratóriumba. Hasonló céllal küldtek be mintákat nagyobb közétkeztetési konyhák raktárait cianoztatása után. Határérték feletti cianmaradék ezideig nem fordult elő.

Ugyancsak malmoknál néhány esetben ellenőrizték az őrlésre kerülő gabonát, vajon keveredett-e közé vetésből kimaradt csávázott gabona. Mivel a jelenleg használt csávázószer hatóanyaga többségében szerves higany vegyület, a vizsgálat a higany kimutatására irányult. *Csávázószer maradékokra* utaló higanyszennyeződést a vizsgált minták nem tartalmaztak. A malmok ilyen irányú ellenőrzését a területileg illetékes egészségügyi szerveknek célszerű gyakrabban végezni, melyhez laboratóriumi vizsgálatokat a KÖJÁL biztosítani tudja.

A növényvédőszer maradék vizsgálata közül az utóbbi néhány évben a *klórozott szénhidrogének* kerültek előtérbe. A külföldi szakirodalom és az OÉTI vizsgálati eredményei alapján intézkedések váltak szükségessé az aldrin, dieldrin és DDT felhasználásának korlátozására. Az élőlények és a környezet azonban már oly mértékben elszennyeződött, főleg a DDT-vel, hogy a mentesítési folyamat több évet fog igénybe venni.

A megyénkben előállított élelmiszerek szennyezettségi szintjének felmérése, valamint a mentesítési folyamat nyomon követése érdekében 1966 óta végez a szolnoki KÖJÁL laboratóriuma DDT, lindán, és technikai HCH meghatározásokat.

Meg kell jegyezni, hogy ezek a vizsgálatok igen munka- és időigényesek, valamint költségesek, ezért egyelőre csupán célzott felmérésként lehetett alkalmazni. Ezideig végezett mintegy 400 vizsgálat ennek ellenére tájékoztatást ad a megyei szintekről.

A vizsgálatok eredményének összefoglalásából mindenekelőtt az állapítható meg, hogy élelmiszereinkben a klórozott szénhidrogének megtalálhatók. Érdekes az, hogy nem az élelmiszernövényekben van a nagyobb mennyiség, amelyekre közvetlenül rájuttatjuk a növényvédőszert, hanem az állati eredetű termékekben. Ennek az az oka, hogy a takarmánynövények csekély növényvédőszer maradékai az állatokban feldúsulnak, illetve tejszírral kiválasztódnak.

A legtöbb DDT a tojás sárgájára (3 mg/kg), a sertézsírban (1 mg/kg) és a tejtermékekben (0,35 mg/kg) található.

A lindán tartalom általában kisebb, de a tojásban és tejtermékekben 2,7, illetve 0,3 mg/kg mennyiségben fordult elő. Meg kell jegyezni, hogy elsősorban az állati eredetű termékeknél, főleg a tojásnál, baromfi és halhúsnál igen nagy szórások mutatkoztak. Különösen szembeötlő volt 2 tojás esetében, ahol az átlagérték tízszerese is előfordult.

A KÖJÁL vizsgálati adatai az eddig közölt adatokkal megegyeznek (Irodalom: 7, 8, 9, 10). A főzelékek és gyümölcsök az átlagszennyeződés alapján az 1/1968. számú rendelet határértékei szerint megfelelőek. Csupán néhány, főleg házi kertből származó mintában fordult elő határérték feletti DDT maradék.

Állati eredetű termékekre azonban hazai rendeletünk ezideig még nincs. A növényekre vonatkozó határértékeket a feldúsulás miatt alkalmazni nem lehet. Ugyancsak nem lehet átvenni a fejlettebb külföldi államok határértékeit, mivel jelenlegi viszonyaink mellett túl szigorúak. Várható, hogy a megjelenő rendeletben átmenetileg kevésbé szigorú határértékek is szerepelnek majd. A rendelet nagyon jelentős lesz, mivel annak alapján a határérték feletti maradékot tartalmazó árutételeket fogyasztásra alkalmatlannak, illetve feltételesen fogyaszthatónak lehet minősíteni, ami által az áru eladhatatlanná, illetve csökkent értékűvé válik. Ez a termelőket a hibaforrások felderítésére, a megdöntöttek szerfelhasználásra ösztönzi.

A növényvédőszeresek másik csoportjába a *szerves foszforsavészterek* tartoznak. Ilyen maradékokra eddig csupán olyan esetekben kerültek vizsgálatok, amikor mérgezés gyanúja állott fenn, vagy amikor valamilyen rendkívüli ok miatt a várakozási idő lejárt előtt vált szükségessé valamilyen betakarítása és forgalombahozatala. Mivel a szerves foszforsavészterek komolyabb veszélyt a permetezést végző dolgozókra jelentenek, főleg munkaegészségügyi szempontból végez a KÖJÁL laboratóriumi ilyen irányú vizsgálatokat.

E rövid közlemény az említett idegen anyagokkal és a néhány megyei szintű vizsgálati eredménnyel fel kívánta hívni az olvasók figyelmét az idegen anyagok veszélyeire, valamint azok vizsgálatának problémáira. Ugyanakkor tájékoztatást kíván nyújtani a KÖJÁL élelmiszerkémiai laboratóriumában eddig bevezetett idegen anyag vizsgálatokról.

Annak érdekében, hogy a KÖJÁL az idegen anyagok széles körében megelőző közegészségügyi munkáját megnyugtató mértékben el tudja látni, nagyon sok irányban kellene vizsgálatokat végezni. Azonban a lehetőségek és a megyei sajtóságok figyelembevételével ezirányú munkáját főleg 2 irányban szükséges kiszélesíteni. Az egyik a megyében nagy mennyiségben használt és várhatóan nagymennyiségben felhasználásra kerülő növényvédőszeres maradványainak tanulmányozása, másik irány pedig a várhatóan beinduló tartósított élelmiszereket előállító mezőgazdasági kisüzemek termékeinek, technológiai folyamatainak ellenőrzése.

Míndezek a törekvések azonban csakis a mezőgazdasági, élelmiszeripari és kereskedelmi szakemberek hathatós támogatásával valósíthatók meg.

Stefánel István

Irodalom

1. Kuhn L.: Élelmezésegészségtan, OSI jegyzet, Budapest, 1965. 153—191.
2. Tarján R.: Élelmezésegészségtan. OTKI jegyzet, Budapest, 1959. 78—101.
3. Tarján R.—Lindner K.: Élelmezésegészségügyi Zsebkönyv, Budapest, 1968. 55—90.
4. Stefánel I.: Jászkunság, 1964. 3., 118—124.
5. Stefánel I.—Horváth I.: Népegészségügy 1966. 12, 378—380.
6. Stefánel I.—Horváth I.: KÖJÁL Tájékoztató, 1966. 2., 25—31.
7. Dénes A.: Die Nahrung, 1962. 6, 48.
8. Dénes A.: Egészségtudomány, 1967. 2, 158—167.
9. Csiszár B.—Mindszenty L.—Szántó V.: ÉVIKE, 1967. 1, 39—45.
10. Ligeti G.: Népegészségügy, 1968. 2, 111—114.

BIHARI SÁNDOR EMLÉKEZETE

Bihari Sándor, a magyar népeletkép festészet kimagasló alakja. Működése a kiegyezéstől a századfordulóig terjedő időszakra esik. A kapitalizmus hazai kibontakozásának kora ez, amely mind gazdasági, mind társadalmi vonatkozásban nagy változásokat eredményez. Az 1867-ben szövetségre lépett osztrák–magyar uralkodóosztály nemcsak pénzügyi és államvezetési kérdésekben egyezett meg egymással, hanem a dolgozók és a nemzetiségek elnyomása is közös érdekeik közé tartozott. A XIX. század második felében rohamosan gyorsuló gazdasági fejlődés jóllehet kedvezett a műszaki tudományok előrehaladásának, azonban a monarchia korának irodalmi, művészeti és általános kulturális állapotában, a társadalmi ellentmondások is kifejezést nyertek. A hivatalos művészet és a kispolgári szemlélet fölül csak azok tudtak emelkedni, akiknek nemzeti eszményeket tükröző realista műveik nem a kiegészítés megalkuvó szellemét, hanem a 48-as hagyományokat hordozzák. Ezek sorában a legnagyobbak, mint Jókai, Liszt és Munkácsy, maradandó alkotásaikkal, a magyar kultúrát európai szintre helyezték.

Az Alföld tája és népe sok festőt megihletett. Kezdve a múlt század közepétől, a romantika hangján megszólaló népelet-ábrázolókkal, akik elbeszélő módon a kocsmázó legényeket és a menekülő betyárokat számos változatban jelenítették meg. A Borsos és Than után haladó Jankó, Szemlér és társaik által kialakított paraszt idillizmus túllépője, a tehetségével közülük magasan kiemelkedő Munkácsy Mihály volt. Jeles alkotásaiban drámai szenvedéllyel tárta fel a magyar parasztság nehéz életét és szabadságszeretetét. A korai óvatos rajzú, illusztratív népizsáner világos tónusú képeinek helyébe Munkácsy hevesen kezelt ecsetje által a tartalom súlyának megfelelően komor, mély zengéű színek kerültek előtérbe. A parasztábrázolás Munkácsyval elindított kritikai realista vonala Deák-Ébner Lajos, Bihari Sándor, Pataky László, Révész Imre és mások népi valóságot tükröző festészete kapcsán a század végéig nyomon követhető.

A kilencszázas évek elejétől mindinkább fokozódó társadalmi ellentmondások Fényes Adolf, Tornyai János és Koszta József festészetében hiteles tolmácsolást nyertek. Műveikben az alföldi nép nehéz viszonyai kritikai éllel jelennek meg. Új társadalmunk jogos igényeit kifejezni akaró mai festészetünk Munkácsy és körének, valamint az ő nyomdokain tovább haladó alföldi mesterek örökségében sok olyan értéket talál, amelyek szocialista művészetünk kibontakozásának fontos elemei. Ezért fordu-

lunk érdeklődéssel – többek között – a magyar népelet ábrázolók egyik vezető egyéniségének, Bihari Sándornak kifejezési erejében és nemzeti jellegében tanulságot nyújtó festészete felé.

A múlt század hetvenes éveitől kivirágzó tájképfestészetünk jelentős mesterei közé számít Mészöly Géza „... *halkszavúsága és egyszerűsége nem társtalan* – írja Gentbon István. „*Akad kortársa, ki basználó lelki berendezéssel a zsánerfestést indult megbódítani: Bihari Sándor.*”¹ Bihari 1853. május 18-án Nagyváradon látott napvilágot. Születési helyére és idejére vonatkozóan – anyakönyvi lap hiányában – megoszlanak a vélemények. Mi azt az eredeti bizonylatot vettük alapul, amelyet a szolnoki tanács őriz.² Atyja, Klein Ignác, egyedül dolgozó váradí szobafestő volt. A gyengén kereső kisiparos öttagú családját csak nehezen tudta eltartani. Neki segítkező Sándor fia (aki 1883-ban „Bihari”-ra magyarosította meg nevét) korán fogékonyvá vált a művészet iránt. Szívesen időzött a külvárosi csárdák és szatócsboltok cégtáblái előtt, hogy a rájuk pingált ételek, italok tarka együttesét megcsodálhassa. Nagy kedvvel rajzolgatott és előszere-tettel kereste fel a helyi templomokat, hogy az ottani szentképekben elgyönyörköd-hessen. Ő, aki csak minták után másolgatott, gondolni sem merete, hogy ezeket emberek festik. Azt hitte, hogy valahogyan teremődnek. „*En művésznek azt képzeltem – emlé-kezett vissza önéletrajzában – , aki a másolást a legmagasabb fokra bírja vinni.*”³

A vidéken töltött gyermekkor után 1873-ban húszéves fiatalemberként Budapestre ment. Itt, hogy magát fenntarthassa, egy fényképésznél helyezkedett el.⁴ A művészet iránti vonzalma ekkorra már komoly elhatározássá ért meg benne: mindenáron festő akart lenni. Így napi elfoglaltsága után, a Mintarajziskola esti óráit látogatta, amelyet Székely Bertalan vezetett. A tanoda azonban csak alapismereteket nyújtott, és nem pótolhatta a felsőfokú művészképzést. Ezért Bihari arra törekedett, hogy tanulmányait külföldön folytassa.

Reményteljesen utazott az osztrák császárvárosba, ahol egyelőre ismét fényképész retusórként dolgozott.⁵ Fizetéséből két év alatt sikerült annyit megtakarítania, hogy vágya beteljesülhetett. 1878-ban a bécsi akadémia növendéke lett. Mesterei Blaas és Wurzinger voltak, akik tanítványaikat avult tradíciók szerint képezték. A festés helyett az élettől elszakadt elméletek oktatását helyezték előtérbe. Kezüik alól félig kész, önállótlan művészek kerültek ki. Ennek tudata Bihariban is nagy csalódást keltett. „*Tanulmányaimat befejezvéen – jegyzi meg keserűen – , megint koldússá lettem ... s még nem voltam művész.*”⁶

A klasszikus mestereket külsőségesen utánzó osztrák akadémia elvégzése után Párizsba, a sokat ígérő új művészeti központba vágyott. Pénze viszont már nem volt, így hazament Nagyváradra. Úgy vélte, hogy külföldi útjának költségeit arcképfestés-sel fogja otthon előteremteni. Tervéből azonban nem lett semmi, mert alig kapott megrendelést. Első életképét, a *Falusi orvost* 1880-ban Váradon festette meg, de kiállít-ásra szánt munkáját nem fogadták el. A három évig tartó kényszerű váradí portré-zásokkal felhagyva 1883 elején újra Budapesten próbált szerencsét, s ezúttal sikerrel. A nyár folyamán megismerkedett Tauszig Hugóval, egy pesti biztosítótársaság igazga-tójával, aki a fiatal művész tehetségét felfedezte és lehetővé tette, hogy tanulmányait Párizsban folytassa. A hűséges műbarát egész életében kapcsolatban állt Biharival,

hatással volt rá, s a festő hozzá írt nagyszámú leveleit összegyűjtötte.⁷ A továbbiak során ezekből idézünk.

Bihari Sándor 1883 karácsonyán indult Párizsba. Útja Münchenen keresztül vitt, ahol megtekintette a híres képtárakat. A francia fővárosba érve, Párizstól el volt ragadotva. Tizian Krisztus sírbatétele c. műve annyira megtetszett neki, hogy lemásolásához fogott. Munkája azonban csak évek múlva lett kész, melyet 1886-ban az állam vásárolt meg tőle a Benczur-mesteriskola számára. Élményeinek hatásából felcsúdvá céljának megfelelően továbbképzésének lehetőségeit kutatta.

Párizsban ekkor magas színvonalra emelkedtek a magániskolák, ahol a hivatalos művészetet ápoló akadémiákkal szemben szabadabb szellemű művészképzés folyt, s mindjobban előtérbe helyezték a természetszemlélet útján való festést. Ezek közé tartozott Jean Paul Laurens, neves francia történeti festő iskolája is, ahol az idők során sok magyar tanult. Bihari is ide került. „Végtelenül boldog vagyok – írja –, hogy Párizsban tartózkodom. Itt most, a Salonban, egymás mellett láthatom a német és a francia munkákat és örülök, hogy az utóbbiakhoz tartozhatom. A franciák egyszerűsége ragyog a müncheniek fáradtságos „maché”-ja mellett. És egyáltalán: a műterem, amelybe bekerültem, a legjobb, mert kiválóbb mestert, mint J. P. Laurens, nem is kívánhattam volna magammal... lelkiismeretes tanulmányra kötelez, úgy rajzban, mint a festészetben.”⁸

Párizsban Bihari megismerkedett Munkácsyval, aki az ott dolgozó magyar festőket esetenként vendégül látta. Ilyenkor alkalmuk volt megcsodálni azt a fényűzést, amelyben Munkácsy élt. A szerény körülményekhez szokott váradí fiút azonban ez a csillogó világ nem ejtette rabul. Meg volt győződve, hogy lehet valaki nagy művész ilyen pompa nélkül is. A Quartier Montmartreén olcsó műteremszobát bérelt és munkához kezdett. Első párizsi életképén, a *Cylinderpróbán*, a helyben szerzett francia tapasztalatként már érvényesült az egyszerűsége és a levegős ábrázolásra való törekvés. Humoros témájú vásznán egy parasztleány jellegzetes mozdulatokkal figurázza ki a falusi ismerősei előtt a cilindert viselő urakat. Ottani barátai, Révész Imre és Karlovszky Bertalan rávették, hogy alkotásával pályázzon a 6000 frankos Munkácsy-ösztöndíjra, amelyet Munkácsy Mihály, a fiatal magyar festők párizsi tanulmányainak támogatására alapított. Ebbeli szándéka ugyan sikertelen maradt, azonban képét az 1884-es budapesti őszi tárlaton megvásárolták.

Biharit a Munkácsy-ösztöndíjjal kapcsolatos eredménytelensége bár eléggé lehangolta, de hogy Párizsban lehetett, változatlanul boldoggá tette. Siker után vágyva festette meg következő művét, a *Keresztútban* c. alkotását. Csárdában levő huszárokat ábrázolt, akik egy mosolygó parasztlányt közrefogva ostromolnak. E képén igyekezett figyelembe venni azokat a szempontokat, melyek előző munkáján még bátortalanul mutatkoztak. Így elsősorban, a megfelelő téralakításra és az interieur világításának fokozottabb érzékeltetésére ügyelt. A festői előadásban elért pozitívumai mellett azonban ebből is kiérződött a hatásosságra alapozott mulattató készség. Valószínű ez ragadta meg a királyt, aki az 1885-ös pesti kiállításon szereplő művét a trónörökös számára megvette.

Munkácsy Biharira gyakorolt hatását főleg az ő első párizsi képein lehet nyomon

követni. A jelenetek csoportosítása, az alakok hű jellemzése és az érzékletes festés tekintetében vásznain a nagy magyar mester stílusával rokon vonásokat találhatunk. Mégis őt kevésbé Munkácsy nehézveretű ábrázolásmódja, vagy méginkább a müncheni akadémikus piktúra technikai gyakorlata érdekelte. Sokkal inkább a franciák póztalan könnyedsége, Bastien Lepage finom naturalizmusa maradt meg. Mint több más ott élő művész számára, neki is az atmoszférának, a formákat és a színeket alakító fény hatásának tanulmányozása volt a legfőbb újdonság. Felfedezése annak, hogy a levegő által betöltött környezetben új, eddig nem ismert viszonylatokban mutatkozik meg minden, amely által festőibbé és életszerűbbé válik az ábrázolandó világ.

Bihari élet- és munkakörülményei a siker nyomán javult. Új és tágasabb műtermet bérelt, s a párizsi magyar barátaival közös házában lakott. Itt dolgozgatva egy szabadban létrehozandó plein air kép eszméje támadt fel benne, melyet ottani festő kollégája, Deák Ébner Lajos biztatására hazai környezetben, Szolnokon szeretett volna megfesteni. Az *Ebéd* c. alkotásának gondolata foglalkoztatta. Ez azonban csak hosszú évek múlva készült el. Rohamosan erősödő honvágya és alföldi jellegű témája arra ösztönözték, hogy hazatérjen. „Ésszerű fejlődésre – jegyzi meg – csak olyan körülmények között lehet számítani, ha országunkat és népünket helyes szemlélettel megismerhetem.”⁹

Elhatározását tett követte. Másfélévi párizsi tartózkodás után, 1885 nyarán hazajött és Deák Ébnerrel együtt Szolnokon telepedett le. „Az a benyomás, amelyet Szolnok tesz rám – említi –, igen kedvező. Remélem mindazt megtalálom itt, amiről már régóta álmodom.”¹⁰ Bihari itt vált a magyar népeletkép-festészet egyik legjelentősebb mesterévé. Ide tért vissza évek múltán sokszor, amikor külföldön az eredménytelen kísérletezésekben elfáradt. És mindig friss erőtelve érezte magát az Alföldön, ahol művészetének alakjai éltek, akiknek realista ábrázolása munkásságának igazi értékét jelentik.

A századvégi Szolnokon még nem találunk olyan épületeket, amelyek megfelelő műtermeket nyújtottak volna. Ez viszont nem okozott különösebb gondot azoknak az úttörő osztrák (Pettenkofen és köre), valamint magyar mestereknek (Aggházy, Deák Ébner, Mednyánszky), akik csak a nyarakat töltötték itt, és akkor a szabadban vagy valamelyik ház kertjében festegettek. A modellszerzés már nehezebben ment, mert a parasztoknak sem kedvük, sem idejük nem volt a „pózoláshoz”. Végül is ezt a fontos szükségletet, a ráért szolnoki cigányok elégítették ki, akik néhány garasért szívesen álltak a művészek rendelkezésére. Bihari első itteni festményének, az 1886-ban létrehozott *Bíró előtt* c. alkotásának is ők a főszereplői. Készülő művéről – többek között – ezt írta: „Nagy kedvet kaptam, hogy képemet tempera festékkel kezdjem meg és csak azután fogok olajfestékkel beledolgozni. Ez a mód a színeket sokkal derűsebbé teszi... A kompozíció tiszta és egyszerű s az ennek alapját képező humor nem tolatkszik nagyon előtérbe... A kivitelezésben annyira megyek, amennyire ezt képességeim megengedik... Egyszer már látni szeretném és meg akarom mutatni, mily messzire jutbatok.”¹¹

Festménye gerendás mennyezetű, tágas helyiséget ábrázol, mely ülő és álló alakokkal van benépesítve. A falu bírójának szobáját látjuk, ahova a cigányok bepana-

szolni jöttek egy duhaj legényt, aki egyikőjük hegedűjét összetörte. A figyelem a törvény embere és a kárvallott cigány felé irányul. A rongyos ruhájú muzsikos tönkrement hangszerét mutatva meséli el a számára balul végződő történetet. Mögötte álló társai szavainak részvételteljes arccal adnak nyomatékot. A széken ülő idős bíró nyugalmas bölcsességgel hallgatja meg az eléje járuló cigány sérelmét. Látszik rajta, hogy úgy neki, mind a jelenet többi résztvevőinek: a büntudatot nem érző legénynek és a mosolygva pipázgató jegyzőnek inkább szórakoztató esetet, semmint érdemleges ügyet jelent a dolog.

Az ábrázoltak keresetlen természetessége valószerűvé teszi a képet. A mély tónusban festett embercsoport, zengzetes hangsúlyt kap a meszelt falú szoba ezüstös levegőségében. A művész karakterizáló törekvése és megragadó helyzetteremtése valamelyest Munkácsy kompozícióira utalnak. A fény alakulásának tanulmányozása és ennek kapcsán az áttetsző színek alkalmazása pedig, a francia piktúra Bastien Lepage-i vonalának eredményeit tükrözi. Műve „a festői ábrázolás gondosságával, a háttér finom szürkés tónusával, a sziluett-batás ritmusával – Végvári Lajos szerint – átmenetet jelent a Hollósy-kör felé.”²¹ A képen szétáramló szelíd derű tartalmat hordozóan sugározza Bihari népi zamatú humorát. Nagy sikerű alkotás – mely a századvég hazai falusi társadalmának egyes alakjait típusá fejlesztve jelenítette meg –, főművének tekinthető. Festménye a magyar zsánerképek egyik remeke lett. í

A Bíró előtt-tel ismét pályázott a Munkácsy-ösztöndíjra. Próbálkozása azonban most is eredménytelen maradt. Vele szemben Koroknyai Ottó lett a nyertes. „Nekünk

Bihari Sándor: Bíró előtt (1896).
Eredetije a Magyar Nemzeti Galériában.

Bihari műve feltétlenül különbnek látszik írja Farkas Zoltán -, de Munkácsyhoz közelebb állott Koroknyai festésmódja, mely az ő hatása alatt az övéhez rokon úton járt: aszfaltos, meleg tónusú alapba ágyazta be a kompozíciót, és belőle fejlesztette ki színeit, Bihari képe ellenben másképpen készült: hidegebb színekkel, nem munkácsyan.”⁴³

Alkotása végül is az 1886-os budapesti őszi kiállítás sikeres műve lett, melyet a 600 forintos Társulati-díjjal tüntettek ki, s ez is a király tulajdonába került. Bihari Sándor hírneve ezzel megalapozottá vált. Amint munkásságának e kiváló eredménye mutatja, Szolnok sajátosan magyar környezetében, a nép között Bihari önmagára talált, De fejlődésére az itt kialakult baráti, kollegális légkör is ösztönzően hatott. A Bíró előtt-tel egyidőben hozta létre gyermek-témájú műveit is: a vidám hangulatú *Fürösztés*, és a szabadban készült *Kéjutazás a Zagyván* c. tanulmányait. Ebből az időszakból való mecénása, Tauszig Hugó édesanyjának portréja. Az ezüstösen szürke hátterű, fekete csipkekendős nő arcképét finom festőiséggel oldotta meg.

Szolnokon is, meg Párizsban is Bihari közel másfél évig tartózkodott. A megérdemelt erkölcsi és anyagi siker után külföldre vágyott és elhatározta, hogy Velencébe utazik. 1887 januárjában érkezett meg ide, ahol hat hónap alatt néhány zsáner-témát festett meg. Ezek közül, a *Velencei konyha* c. műve lett a legjobb. „E képemnél – jegyzi meg –, főleg azt akarom elérni, hogy a megvilágításban és a Clair-obscur-ben olyasvalamit oldjak meg, amit eddig nem próbáltam... Arra törekszem, hogy színt és áttetszőséget vigyek bele.”⁴⁴ Itteni munkái azonban a szolnoki alkotásai mögött maradtak. Bár most a rá jellemző szorgalommal dolgozott, mégis a hazai táj és a paraszti élet hiánya miatt alkotóereje csökkent. Ezt tükrözik velencei képei is, melyeken a századvégi olasz naturalista festészet hatása érvényesült. Bihari maga is érezte, hogy művészi törekvése megrekedt, ezért könnyű szívvel hagyta el a „Lagunák városá”-t, hogy mielőbb hazatérve a neki alkalmasabb Hódmezővásárhelyen pihenje ki itáliai fáradságait.

Az Alföldön ismét elemében érezte magát. Önbizalma és munkakedve napról-napra nőtt, s hamarosan új témái születtek. Először kis tanulmányával, a *Falusi borbély szobá*-val foglalkozott, de azt abbahagyva olyan képet akart festeni, melynek mondanivalója szerinte jobban bevilágít a nép életébe. Ezzel a céllal hozta létre a *Leánykérő* c. művet. Őszinte ünnepélyességű alkotása harmónikusabbá válna, ha az alakok részletessége nem bontaná meg a cselekmény hangulatát. Vásznat egy külföldi nemesnek adta el, s az érte kapott összegben Belgiumba és Hollandiába rövid látogatást tett. 1888 júliusában jött vissza és egy időre szülőföldjén, Biharban telepedett le.

Itt – ifjúsági élményeinek színhelyén – hozta létre az *Oláb temetés* c. művét. „Munkámat nagyon megnehezíti – írja –, hogy nincsenek modelljeim... A téma nem éppen hálás, de eredeti és annál dicsérendőbb, ha az adott viszonyok között meg tudom festeni.”⁴⁵ Képén román parasztokat látunk, akik egy zsúpfedeles ház előtt levő ravatal körül állva megilletődve hallgatják az elhunytat búcsúztató pópa szavait. Kifejezesteljes alakjain hűen tükröződik a gyászolóak csendes fájdalma. A gondosan komponált embercsoport és a hegyes környezetű táj levegősen, világos színekkel van megfestve, mely által Bihari a céljául kitűzött plein air hatását jól érzékelteti. Alkotása az 1880.-i

kiállításon észrevétlenül maradt. Nyilván nemcsak kis mérete miatt, hanem azért is, mert tőle inkább elbeszélő jellegű, derűs témákat vártak. A nemzetiséginek számító román falusi nép szerepeltetését a korabeli művészpólitika sem vette szívesen.

Az *Oláh temetés* befejezése után a téli hónapokat Münchenben töltötte. Külföldi útja most sem vált hasznára. Kínlódva dolgozott, s műveiből a német kispolgári kedélyesség áradt. Ezt követően hazatért Biharba, ahol egy magyar tárgyú képet szeretett volna készíteni. Itt született alkotása, a *Munka után*. Mezőn ülő parasztszaladot ábrázol, amint napnyugta felé vacsorájukat főzik. „*Ez alkalommal – jegyzi meg –, nem annyira a kép témája, mint inkább a festői hatás elérése célom. Ezt tűztem ki feladatul, és ez minden törekvésem.*”¹⁶ Elgondolását azonban nem sikerült megvalósítania; ezért művét elégedetlenségében megsemmisítette. E vásznán néhány évvel később, a hasonló mondanivalójú *Pusztai csendélet*-et festette meg, amely reálisan fejezi ki az alföldi parasztság életének egy jelenetét.

Pályájának kedvezőtlen hullámvölgyéből kiemelkedni akarva hozta létre 1899 telén a biztos sikert ígérő *Falu rosszát*. Festményén egy mulatozó legényt látunk, aki utcahosszat muzsikáltatva vonul el a falubeliek előtt. Művét a hivatalos elismerés az 1000 forintos Társulati-díj felével jutalmazta. Biharban e képénél a kor divatos népszínmű igényeit vette figyelembe. A következő év nyarán Szolnokon festette *Az első bámulók*, *A nap játéka*, *A varróban* és a *Szabad ég alatt* c. kisméretű tanulmányait, melyek a művész ember és természet szeretetét tükrözik. E képsorozata szinte nyitánya volt a *Programbeszéd* c. alkotásának, amelyet rövid külföldi tartózkodása után 1891-ben

Bihari Sándor: *Programbeszéd* (1891).
Eredeti je a Magyar Nemzeti Galériában.

festett meg. Szolnokról írt levelében erről így tesz említést: „*Csak néhány napig maradok még itt, hogy képemet befejezzem, ami remélhetőleg sikerülni fog.*”¹⁷

Plen air tanulságokat mutató, levegős hatású festménye, egy Mikszáth tollára való, századvégi követválasztást örökít meg. A cselekmény hőse, a jelölt úr széken állva, szívre tett kézzel mondja el politikai hitvallását az őt körülvevő parasztoknak. Mögötte levő asztalnál a plébános és a község előljárói egy nagygazdával borozgatva, a közhangulatot figyelik. Az egybegyűlt földművesek bár érdeklődéssel, de nem sok bizalommal hallgatják a szónokot. Bihari e művével magasan kiemelkedik a korabeli zsánerfestészet valóságkendőző szemléletéből. Alkotásán a realisan jellemzett típusok és a hiteles helyzetrajz által kritikai éllel tárja fel a magyar falu akkori osztálytagozódását.

A Programbeszéd elkészültével egy ideig főleg arcképeket festett. Többek között *Agai Adolf*, *R. Keményffy Gizella* és *Keszler József* portréit. Önálló személyeket megörökítő alkotásai általában arról tanúskodnak, hogy ezek mélyebb jellemzésűek, mint a lélekrajzilag kevésbé elemzett sokalakos kompozíciói. Portréi között számos női képmást találhatunk. Ide tartoznak feleségéről készült művei is, melyeknek egyik legsikerültebbje a *Csipkés Milka*. E bensőséges hangulatú kép fiatal, barna hajú lányt ábrázol, akinek fején fehér csipkekendő van. Profilban látható fényárnyékos arca komoly, kissé szomorkás lelkű nőt tükröz. Vállát sárga kendő borítja, amelynek élénk színe az olajzöld háttérből kicseng. Bihari önarcképei szintén figyelemre méltók. Ezek hűen kifejezik azt az alakulást, mely művészeti fejlődésében a jellemző erő és a festői megjelenítés tekintetében beállott. Arcmásainak tartalmi és formai színvonala a korrekt rajzú Deák Ébner és a gyors ecsetjárású Leibl között húzható meg.

A kilencvenes évek elejéről származó arcképei Budapesten kívül a Cegléd melletti Törtelen készültek, ahova nyaranta Szolnok helyett néhány éven át járt. Ezt megelőzőleg Karlovsky Bertalannal társulva a fővárosban pár hónapig tartó festőiskolát nyitott. Bár reumatikus fájdalmai egyre inkább kínozták, s betegségét Teplicen kellett gyógyíttatni, mégis amint lehetett, szorgalmasan dolgozott. Ezt mutatják *A kútnál* és a *Falusi csendélet* c. művei is. Az 1893-as év nála változó értékű volt. Ekkor hozta létre *Az ő nótája* c. képét, melyen a sírva-vígas gazdalegényének témáját ismételte meg. Elmélyülés helyett ennél is a sikert jelentő (állami aranyérmes kapott rá) humorizálás került előtérbe. Ugyanez évben festette a *Vasárnap délután* c. művét, mely egyik legjelentősebb munkája lett. Ezért bizvást mondhatta: „... úgy érzem, hogy ez a jobb alkotásaim közé fog tartozni.”¹⁸

Képe a vidéki tekintetes urak szórakozását ábrázolja, melyszerint pipafüst és vörösbor, kártya és politizálgatás töltik be a századvégi alföldi kispolgárok kedélyes, de szellemtelen vasárnap délutánjait. A kártyázó férfiak és az uzsonnázó asszonyok pompásan jellemzett alakjai keresetlenül helyezkednek el a szobában. A jól megfigyelt tárgyi részletek által valóság-hű környezet teremődik. Palettájának sötét tónusa, itt derűs lokálszíneké világosodott. Egy-egy szürke, fekete, lila vagy barna ruha telt-hatású foltja az ezüstös szobabelsőben kellemes festői összképet ad. Műve társadalomkritikai és megjelenítésbeli értékei folytán gazdag anyagú oeuvrejéből méltán magaslik ki.

Bihari élete 1894-től meglehetősen változatos. Sem egészsége, sem alkotói egyensúlya nem volt kielégítő, ami arra ösztönözte, hogy más-más helyen keressen testi és lelki felüdülést. Jó orvosságnak érezte a klasszikusok tanulmányozását. Ezért egy éven belül kétszer is megfordult Itáliában, ahol az olasz mesterek közül főleg Raffaello tetszett neki. Tavasszal néhány tájképpel tért haza. Külföldi útjai közt levő nyarat ezúttal is Törtelen töltötte és egy régebbi témáját, *A szegény ember gyermeke* c. művét dolgozta fel.

Közben elérkezett a milleniumi ünnepségekre való országos készülődés ideje. Ebből az alkalomból az állam megbízásokat adott nagyméretű történelmi képek megfestésére, melyek a múlt egy-egy híres eseményét örökítették meg. A hazai uralkodó osztály ezekkel a reprezentatív művekkel kívánta emlékezetessé tenni az ezeréves úri Magyarország fennállásának évfordulóját. Budapesten kívül, a jelentősebb vidéki városok is ellátták a művészeket ilyen feladatokkal. Nagyvárad Bihari Sándort kérte fel, hogy fesse meg a város számára *„Zsigmond király a nagyváradi székesegyházban Szt. László sírjánál fogadja Jagello Ulászló lengyel királyt”* c. képét. Bár e megbízás Bihari népeletképfestői érdeklődésének nem felelt meg, de szülővárosa kívánságát nem akarta visszautasítani. Kompozíciójához megfelelő templombelsőt keresve, 1895 tavaszán **ausztriai tanulmányútra indult.** *„Most itt vagyok Bécsben – írja – és a Szt. István templomban megkezdtém egy vázlatot. Ez minden valószínűség szerint elég lesz ahhoz, hogy komolyan hozzáfogjak munkámhoz.”*¹⁹

Hazatérése után, művén három évig dolgozott. Festményével kapcsolatos színvázlatai gótikus belsejű kápolnát ábrázolnak, amelyben főpapok és udvari emberek jöttek **össze, hogy tanúi legyenek a két uralkodó történelmi jelentőségű találkozásának.** A téma csábító lehetőségeket kínált az ünnepi pompa anyagszerű érzékeltetésére, de Bihari nem benzuri hatásossággal akarta megfesteni az eseményt. Kisméretű vásznain finom, tört színekkel, ezüstös tónusban oldotta meg feladatát, s a jelenet hangulati tartalmának megragadására törekedett. Az 1896-i ezredévi kiállításon szereplő vázlatát Klotild hercegnő vette meg. A két év múlva elkészült, Váradra szánt nagy alkotását pedig Vaszary-díjjal tüntették ki.

Sikerén felbuzdulva a *Krisztus temetése* c. nagyméretű bibliai képhez fogott, melyen életnagyságú alakokat szerepeltetett. Művével azonban nem volt megelégedve. Sok vergődés után később az egészet átfestette. Festménye kissé átlósan komponált, **balról-jobbra haladó csoportot ábrázol.** A menet élén két férfi a halott Krisztust viszi. **Mögöttük gyászoló asszonyok és szegény emberek lépdelnek.** Oldalt a fájdalomában térdre roskadt Mária látható. A jelenet drámaiságát a művész borús egű tájjal **igyekezett fokozni.** Alkotását azonban minden igyekezete ellenére sem tudta megjelenítésileg és tartalmi vonatkozásban befejezetté érlelni.

Az egészségileg amúgy is gyöngye festőt e két nagyméretű vászna igen megkínózta, bár külső elismerésben nem volt hiánya. A milleniumi év alkalmából Ferenc József-renddel tüntették ki. 1897 tavaszán ismét Velencébe tett látogatást, majd betegségétől hajtva Münchenen át Badgasteinba utazott, hogy ott gyógykezeltesse magát. Utjának szakmai tapasztalatait így summázta: *„Münchenben egy hétig voltam, s megnéztem a*

kiállítás, amelyet rendkívül szépen rendeztek meg... A képek azonban nem nyújtottak semmi meglepőt és semmi újat... A mi osztályunk, másokéhoz viszonyítva, kissé ósdi. Fakult és nincs benne újszerűség, kísérletezés. Benczur, Eisenhut, Csók és Liezenmayer nagy képeit a müncheni festők nem sokra becsülik... Még Csók tetszik a legjobban... Az az általános vélemény, hogy el vagyunk maradva, amit részben magam is belátok.”²⁰ Ez a Bihari nézetét is tükröző jelenség híven érzékelteti festészetünk múlt századvégi helyzetét. A maradinak bélyegzett akadémikus piktúra és a festői hatásokra törekvő iránynak a harcát.

Külföldi tartózkodásával Bihari a század végétől kezdve történelmi és bibliai témájú képeiből s főleg e számára szokatlan műfajból kiábrándulva érdeklődéssel fordult újra a népelet és az alföldi táj ábrázolása felé. Néhány velencei képén kívül, több szolnoki tárgyú alkotását festette meg. Az ekkor készült *Vízet merítő lányok a Tiszán*, a *Legelő kosok* és a *Leány kecskével* c. művei az 1898–99-i pesti tárlaton voltak láthatók. Lippich Gusztáv szolnoki főispán arcképét pedig egyéb munkáival együtt a következő évben mutatta be. Életének hátralevő hat esztendejét nagy részben a művészetére egészségesen ható Szolnokon töltötte el.

A több mint félszázados múltra visszatekintő szolnoki művésztelep jelentősége nagy fontossággal bír az új magyar képzőművészet történetében. „Hiszen a 19. század második felében – írja Végvári Lajos, a művésztelep monográfusa – részben itt alakult ki a hazai életkép és tájképfestészet, közelebbről az alföldi tájfestészet.”³¹ Mint Nagybányán, úgy Szolnokon sem bontakozott ki egy egységes irányzat, de az itt működő mesterek: Deák Ébner Lajos, Bihari Sándor, Fényes Adolf, Pólya Tibor, Zombory Lajos, Aba Novák Vilmos és mások, ha egymástól eltérően festettek is, összességükben mégis hű képet adtak az Alföld tájáról és népéről. „A szolnoki művésztelep (1902-től) nem ellenlábasa Nagybányának – jegyzi meg Végvári –, sőt törekvései hasonlók... Szinte Nagybányával egyidőben – sőt Pettenkofen és Deák Ébner személyét illetően már előbb – felfedezhetők Szolnokon dolgozott művészek munkáiban az ún. plener-festő törekvések.”²² Bihari itteni késői műveit szintén az új irányzat szellemisége hatotta át.

A szolnoki környezet, a parasztok közelsége, a kollegákkal együtt végzett munka serkentőleg hatottak alkotókészségére. Újult erővel fogott munkához. Hiába hívták külföldi utazásokra, nem ment. „Én alföldi vagyok – vallja –, szeretem a port, piszkot, meleget s mindent, ami ezzel jár. Nem kívánkozzom el innen.”²³ Ezidőben festett képei között sok tájábrázolás van, melyek felfrissült természetszemléletét tükrözik. Szabadban készült tanulmányai a környék jellegzetes alföldi hangulatát rögzítik. – Elmélyülten örökítette meg a napsugaras tarlót, a csillogó Zagyva-partot, a hazafelé tartó csordát és a réten legelő libákat. Derűs nyári délelőttök és hirtelen jött zivatarok épp úgy váltakoznak az ő vásznain is, mint ez a szeszélyes alföldi időjárásban gyakran gyakran előfordul. Jelentősebb idevágó művei: a *Learatva*, *Készül a vacsora*, *Őszi napsugár*, *Zivatarban* és a *Csalamádégyűjtés*. E képein a táj és a benne élő földművesek szoros kapcsolatát fejezi ki.

Bihari a vidéki élet finom érzékű megfigyelője volt. Festményei sokszor a Gárdonyi-novellák hangulatát idézik fel bennünk. Különösen a falusi nők szorgalma ra-

gátdta meg. A mindennapok változatos tennivalói között ábrázolta őket, amint varrogatnak, zöldséget tisztítanak vagy vizet hordanak. Ezeken a művein nyoma sincs a humornak, alkotásai a női munka megbecsülését fejezik ki. Némely képéről azonban az asszonyi tere-fere és a lányokat vidító-ringató szerelem megjelenítése sem hiányzik. E tárgykörbe tartoznak: a *Rossznyelvű*, a *Titkos beszélgetés* és az *Elbágyatva* c. művei. Festményein a legények is gyakran helyet kapnak, amint a lányokat karolják, vagy amint a kocsmában mulatnak. Otthon csak a pipázgató öreg gazdák és a játszadozó gyerekek maradtak. A parasztemberek életét azonban mégsem a szórakozás, hanem a munkában eltelt napok jellemzik. Ezt tükrözi többek között a régi témájú *Ebéd* c. alkotása is, mely a tűző nap elől faárnyékba húzódó parasztpár étkezését ábrázolja. Bihari késői szolnoki műveinek témagazdagsága bizonyítja, hogy milyen érdeklődéssel merült el az alföldi földművesek életének és környezetének tanulmányozásában. E korszakból való plein-air tanulmányainak egyik legszebbike, a *Dinnyét evő parasztfiú*.

Az egyedül levő, korosodó művész sokáig nélkülözte a családi élet melegét. Ezutáni vágyából születtek meg azok a képei, melyek az anyát és gyermekét gazdag viszonylatban ábrázolják. Ilyenek az *Alszik a baba*, a *Fésülés*, az *Érdekes könyv* és még más festményei. Ötven éves korában megházasodott. Egy fiatal szolnoki tanító-

Bihari Sándor: Vasárnap délután (1893).
Eredetije a Magyar Nemzeti Galériában.

nőt vett el feleségül. Szép emlékét őrzi ennek a *Mézesbetek* c. hangulatos vászna, melyen félhomályos szobában, terített asztal mögött levő pamlagon egy csókban össze-
forrt házaspárt látunk. E sikeres alkotását puha, meleg tónusai és érzelmi mélysége révén, joggal rokonítják Réti István interieur képeivel.

Bihari Sándor mint zsánerfestő vált nagygyá. De népszerűvé főleg cigány ábrázolásai tették. Ezekhez az akkoriban semmibe vett emberekhez nem vállvergető leereszkedéssel fordult, hanem barátként közeledett hozzájuk, hogy szokásaikat és érdekes gondolkodásukat megismerhesse. Ilyen kapcsolat révén jöttek létre eredeti cigányképei, mint az *Első próba*, *Tanul a banda*, a *Primás* és még számos más e tárgykörbe tartozó alkotásai. Ezek azért váltottak ki és keitenek ma is széles érdeklődést, mert a cigányok egykori sajátos élet- és társadalmi körülményeit hűen tükrözik.

A hányatott életű, beteges művész Szolnokon bár kedvvel és termékenyen dolgozott, azonban már nem volt a régi erejű. „*Bizony, lassan-lassan elérünk egy kort mi is – írja 1903-ban –, akik néhány évvel ezelőtt még fiatal, reményteljes művészek voltunk. Reményeinket elbagyjuk, s nemsokára az öregek közé számítunk, végül csak nagy fáradtsággal tudjuk életünket és művészetünket fenntartani. Az idő hamar elmúlik: De félre minden komorsággal! Aminek jönnie kell, az elől úgy sem térhetünk ki. A munka még mindig örömet jelent, és ez a fő dolog.*”²⁴ Halálsejtése nem volt alaptalan. Két évre rá Szolnokon, *A falusi szabó* c. képe festésekor meghűlt és tüdőgyulladást kapott. Gyenge szervezete a betegségnek nem tudott ellenállni. Rövid szenvedés után 1906. március 28-án egy budapesti kórházban fejezte be küzdelmekben és alkotásokban egyaránt gazdag életét.

Hátrahagyott műveiből még elhunytának évében, 1906 őszén a Múcsarnokban kiállítást rendeztek. Több mint négyszáz alkotását mutatták be. Ezeknek nagy része azonban vázlat volt. Jelentős festményei közül: a *Bíró előtt*, a *Programbeszéd* és a *Vasárnap délután* c. képei szerepeltek. Első eredményeit tükröző vásznai, mint a *Cilinderpróba* és a *Keresztútjában* sem ekkor, sem azóta nem volt látható. Az életművét megoszlóan bíráló korabeli kritika szerint Bihari bár a plein-air festésben is ért el eredményeket, különösen a századfordulótól, azonban munkásságának jelentősége a régebbi zsánerképein alapszik. Festészetének régi, de kitűnő méltatója, Fónagy Béla így összegezte jelentőségét: „*A mindennapi élet a maga egyszerűségében az ő képein jelent meg először ünneplő ruha és etnográfiai érdekesség nélkül... Nem forradalom, mely átgázol a múlton, és a múlt romjain építi az újat. Csak egy lépés előre: a színpadról az életbe. Az osztályozás a realizmus nevet adta neki.*”²⁵

Bihari művészi tevékenysége nem volt egyöntetű. Alkotásai hitelesen tárják fel azt az időszakot, melyben pályafutása lezajlott. A haladó és a visszahúzó erők harca nemcsak kora feudál-polgári társadalmában, de saját művészi kibontakozásában is végbement. Az az alkotói kettősség, mely egyrészt a valóság tartalom korszerű festői eszközökkel történő megragadására irányult; másrészt az akadémikus szemlélet kötöttségével párosuló irodalmias érdeklődéséből adódott, mindig komoly gondot okozott számára. Sűrű helyváltoztatása, gyakori külföldi utazgatásai nyugtalan, kereső lelkiállapotára utalnak. Életművének jelentőségét akkor láthatjuk világosan, ha törek-

vészeit a századvégi zsánerfestészet viszonylatában értékeljük. A nyolcvanas évek közlését szolgáló, színpadszerűen jelentkezett parasztábrázolások adomázó világából Bihari legjobb műveivel kilépett. Az alföldi nép valóságos környezetéből merített alkotásain a parasztok érző és önállóan gondolkodó emberekké válnak. Écsetje nyomán a hazai vidéki élet századvégi állapota tárul fel, melyben a kor falusi társadalma sokrétűen tükröződik.

Bihari Sándor, mint a szolnoki művésztelep egyik jeles alapító tagja, Munkácsy szellemiségének demokratizmusát és a plein-air ábrázolás eredményeit alkotásaiban sokszor egyesítette. „*Szíve és értelme – értékelte Bihari művészetét újabban Oelmacher Anna – az egyszerű emberekhez húzta, őszinteségre való hajlama elvezette a szolnoki képek tisztaságához és nagyszerűségéhez.*”²⁶ Sikeres műveit nemzeti festészetünk megbecsült értékei között tartjuk számon.

Szelesi Zoltán

JEGYZETEK

- 1 Genthon István: Az új magyar festőművészet története. Bp. 1935. 147.
- 2 A szolnoki tanács anyakönyvi hivatalában levő Bihari Sándor és Kindlovics Emília 1903. november 24-én kötött házasságukkal kapcsolatos iratok között egy eredeti bizonylatot őriznek, mely szerint: **Bihari Sándor, 1853. május 18-án, Nagyváradon született.**
Az eredeti bizonylatról a szolnoki anyakönyvi kerület 1956. július 26-án az alábbi másolatot állította ki: „Bizonylat. Mi alulírottak igazság szerint bizonyítjuk, hogy Klein Sándor Simon, Klein Ignác és hites neje, Führer Fáni nagyváradi lakosok fia, Nagyváradon, 1853. ötvenharmadik évi május 18-án született. Nagyváradon, 1882. máj. 13. Olivashatálan aláírás sk.” Fentebbi bizonylat alapján hivatalosan igazoltatik, mi szerint Klein Sándor Simon, Klein Ignác és hites neje, Führer Fáni nagyváradi lakosok fia, Nagyváradon 1853. ötvenharmadik évi május 18-án született. Nagyvárad, 1882. máj. 13-án. Fuchs Mór sk. főrabbi. Hivatalos bélyegző.
Biharinak a szóbanforgó bizonylat az 1833-ban történő párizsi útjához volt szükséges. (Nevét „Klein”-ről „Bihari”-ra — amint fentebb is említettük — ugyanebben az évben (1883) magyarosította meg.)
- 3 Bihari Sándor: Magamról. — Művészeti Krónika, 1904. I. sz.; B. S. emlékkiállításának katalógusa. Bp. 1906.
- 4 Kozmata Ferenc-nél.
- 5 Dr. Székely magyar származású fényképészhez, évi 1200 forint munkabéréért szegődött el.
- 6 B. S.: Magamról.
- 7 A Magyar Nemzeti Galéria által őrzött Bihari-levelek, amelyeket mecénásához, Tauszig Hugóhoz írt, 1863–1906 között lettek keltezve és számuk meghaladja a háromszáz darabot. Néhány kivételével valamennyi németül íródott és közöttük nem egy 8–12 oldal terjedelmű. Nagyryszk a kutató számára kevésbé fontos, hosszú részleteket tartalmaz. Bihari Sándor levelei a szakemberek előtt nem ismeretlenek. Elsőnek Fónagy Béla nézte át alaposan és használta fel — gazdag idézéssel — Bihariról írt gondos tanulmányában. Rajta kívül azóta más szerzők is többé-kevésbé hasonlóan jártak el, Biharival kapcsolatos megemlékezéseikben. A levelek hosszabb és összefüggő részleteinek közlésére azonban Szelesi Zoltán: Részletek Bihari Sándor leveleiből c. közleményében került először sor. — Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1956. 103–120. Szeged, 1956.
- 9 B. S. levele T. H.-hoz, Párizs, 1885. VI. 17.
- 10 B. S. levele T. H.-hoz, Szolnok, 1885. VII. 10.
- 11 B. S. levele T. H.-hoz, Szolnok, 1885. VII. 11; 1885. XII. 24.
- 12 Magyar Művészet 1800–1945. Bp. 1958. 245.
- 13 Farkas Zoltán: A Munkácsy-ösztöndíj története. — Művészettörténeli Dokumentációs Központ Évkönyve, 1954–55. Bp. 1957. 463.
- 8 Bihari Sándor levele Tauszig Hugóhoz (a
- 14 B. S. levele T. H.-hoz, Velence, 1887. II. 7. továbbiakban: B. S. levele T. H.-hoz), Párizs, 1884. VI. 15.
- 15 B. S. levele T. H.-hoz, Belényes, 1888. VII. 26.
- 16 B. S. levele T. H.-hoz, Gyapoly, 1889. VII. 30.
- 17 B. S. levele T. H.-hoz, Szolnok, 1891. X. 3.
- 18 B. S. levele T. H.-hoz, Törtel, 1893. IX. 23.
- 19 B. S. levele T. H.-hoz, Bécs, 1895. V. 14.
- 20 B. S. levele T. H.-hoz, Badgastein, 1897. VII. 6.
- 21 Végvári Lajos: Szolnoki művészet 1852–1952. Bp. 1952. 7.
- 22 Végvári L.: i. m. 6.
- 23 B. S. levele T. H.-hoz, Szolnok, 1903. VII. 11.
- 24 B. S. levele T. H.-hoz, Szolnok, 1903. VII. 11.
- 25 Fónagy Béla: Bihari Sándor. Művészet, 1906. 353–365.
- 26 Oelmacher Anna: Bihari Sándor. Szabad Művészet, 1950. 10. sz.

E számunk munkatársai:

Ágotai László, a Mórnicz Zsigmond Gimnázium igazgatóhelyettese, Kisújszállás; Bondor József építési és városfejlesztési miniszter, Budapest; Csoma Kálmán, a Városi Tanács V. B. elnöke, Szolnok; Egri Mária művészettörténész, a Damjanich Múzeum munkatársa, Szolnok; Stanczik Ilona régész, a Damjanich Múzeum munkatársa, Szolnok; Stefánel István biológus, a KÖJÁL munkatársa, Szolnok; Szelesi Zoltán művészettörténész, a Móra Ferenc Múzeum munkatársa, Szeged; Tar György, a Fényképész Szövetkezet munkatársa, Szolnok.

KEDVES OLVASÓNK!

Elnézését kérjük, hogy e lapszám nyomdatechnikai okok miatt késve jelenik meg.

A Szerkesztőség.